

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]

[itobiad], 2020, 9 (2): 1581/1609

İslâm Düşüncesinde Allah'ın Sıfatlarını Anlama Sorunu

The Problem of Understanding Administrative Allah in the Thought
of Islam

Furat AKDEMİR

Dr. Öğr. Üyesi, Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Asst. Prof., Duzce University, Faculty of Theology

furatakdemir@duzce.edu.tr

Orcid ID: 0000-0002-1426-6489

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 10.03.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 22.06.2020
Yayın Tarihi / Published	: 24.06.2020
Yayın Sezonu	: Nisan-Mayıs-Haziran
Pub Date Season	: April-May-Hune

Atıf/Cite as: AKDEMİR, F . (2020). İslâm Düşüncesinde Allah'ın Sıfatlarını Anlama Sorunu. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (2) , 1581-1609 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/issue/54141/701970>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 - Karabuk University, Faculty of Theology, Karabuk, 78050 Turkey. All rights reserved.

İslâm Düşüncesinde Allah'ın Sıfatlarını Anlama Sorunu

Öz

Allah hakkında konuşmak insanın en temel sorunlarından biridir. Kur'an, Allah'ı isim, sıfat, fiil ve haberi yönleri ile varlığa tanıtmıştır. Vahiy; Allah'ı eşsiz, mutlak gayb olan, benzersiz, kutsal ve yüce olan Zât olarak nitelemiştir. Vahyin Allah hakkında bilgi sunması, insanın Allah hakkında bilgi edinme, anlama, kavrama, deliller ve bilgiler üretmesine yardımcı olmuştur. Allah'a ait isimler ve O'na yönelik taşıdığı anlamlar, beşerin zihin dünyasında Allah tasavvurunu oluşturur. Tirmizi'de geçen listeli esmâ-i hüsnâ rivayeti İslâm dünyasında meşhurdur. Kur'an'da geçtiği halde Esmâ-i Hüsnâ listelerinde geçmeyen çok sayıda isim bulunmaktadır. Bu konu Kelâm ilminin en temel konusudur. İslam kelâmcıları, filozoflar, Cehmiyye, Mu'tezile, Eş'arîyye, Matürîdiyye ve Hanbelîler gibi ekollerde sıfatların, Allah'ın zâtıyla arasındaki ilişkisi konusu temel görüş ayrılığıdır.

Özet

İslam düşünce tarihinde Allah hakkında konuşmak, İslam alimlerinin en temel sorunlarından biri olmuştur. Kur'an Allah'ı; isim, sıfat ve fiil kavramları ile varlığa tanıtmıştır. Vahiy; Allah'ı eşsiz, mutlak, benzersiz, kutsal ve yüce olan Zât olarak nitelemiştir. Allah, zâtıyla özel, insan anlayışını aşan, mutlak bir gerçekliktir. Allah'a ait isimler ve O'na ait kavramlar, beşerin zihin dünyasında Allah düşüncesini oluşturur.

Kur'an ve hadiste geçen Allah'ın isimlerinin her biri, O'nun sıfatlarından birini ifade etmektedir. Allah'ın sıfatları, O'nun isimlerinden alınmıştır. İslam alimlerinin çoğu Allah'a ait isim ve sıfatların olduğunu ifade etmişler. İbn-i Hazm, Allah'a "sıfat" kavramının kullanılmasını doğru bulmamıştır.

Kur'an-ı Kerim'de geçen isimlerinin sayısı konusunda ortak bir görüş yoktur. İbn Hazm, hadiste geçen "Allah'ın yüzden bir eksik ismi vardır....." ifadesinden dolayı, 99 isimden fazlasını kabul etmez.

Ebû Hureyre'den listeli iki hadis dışında kaynaklarda hadis geçmemektedir. Tirmizi'de geçen listeli Esmâ-i Hüsnâ rivayeti İslâm dünyasında meşhurdur. Kur'an'da geçmediği halde Esmâ-i Hüsnâ'da geçen isimlerin çoğu, fiil kalıbıyla Kur'an'da geçmektedir. Tirmizi'de geçen hadiste 99 ismin râvi tarafından eklendiği genel kabuldür.

Kur'an, Allah'ı farklı şekillerde isimlendirmiş ve nitelemiştir. Kur'an, bu isim, sıfat ve formları kullanırken bunlar arasında herhangi bir ayırım ve sınıflama yapmamıştır.

İslam alimleri ve ekoller, Allah'ın kemâl sıfatlar ile nitelendiğini, O'na ait sıfat ve fiillerin olduğunu ifade etmişlerdir. Fakat bu sıfatların ilâhî zât ile ilgilerinin keyfiyeti konusunda görüş ayrılığı yaşamışlardır. Sıfatlar, Mu'tezile ile Ehl-i Sünnet arasında önemli bir tartışma konusu olmuştur. İslam düşünce ekolleri Allah'ın sıfatları konusunda üç farklı görüş ileri sürmüştür.

1. Muattıla, Allah'ın zâtı dışında kadîm sıfatları olmadığını ve bunun tevhide aykırı olduğunu ilk ifade eden Ca'd b. Dirhem'dir. Bu düşünceyi Cehm b. Safvan ondan almıştır. Cehmiyye dışında ki ekoller Allah'ın sıfatlarını inkar etmemişlerdir. Mu'tezile, Şiâ, İslam Filozofları ve Kaderiyye, sıfatları kabul etmişlerdir. Allah'ın birliğini korumak, tescim ve teşbihe düşmemek için sıfatları yorumlamışlardır.

2. Teşbih ve Tescim, Allah'ın, varlık ve insani nitelikleri olduğunu iddia eden Mücessime ve Müşebbihe'nin farklı fırkaları vardır. Allah cisimdir veya insanlara benzer, demek suretiyle insanların ve varlığın ne kadar sıfatları varsa, Allah'ın da o kadar sıfatları vardır. **Mücessime**, Allah'ı alemdeki varlıklara benzetmiş, **Müşebbihe** ise Allah'ı varlık ve cisimler gibi olmayan bir cisim olarak nitelemiştir.

3. Sıfatiyye, Allah'ın sıfatlarını kabul edenler, genel olarak Ehl-i Sünnet diye isimlendirilen üç önemli ekolün görüşleridir.

a. Selefiler, ilâhî sıfatların mahiyetinin aklın verilerine ve anlayışına mümkün olmadığını kabul ederler. Allah Kur'an ve hadislerde nasıl ifade edilmiş ise Allah o şekilde tavsif edilir. Allah, naslarda ne kadar sıfat ile tavsif edilmiş ise o kadar sıfatı vardır. Allah'ın sıfatları, insanların ve varlığın sıfatlarına benzemez.

b. Eş'arî Kelamcılarına göre, Allah'ın öz varlığı üzerine ilave, zâtı ile var olan kadîm sıfatları vardır. Onlara göre sıfatlar, zât üzerine ilave manaları gösterir fakat bunlar eş anlamlı lafızlar değildir. Eş'arîlere göre Sıfatlar, zâtın aynısı değildir. Bu görüş Mu'ezile'nin görüşüdür. Sıfatlar zâtın gayrisi da değildir. Eş'arîler, Allah'ın subûti sıfatlarını kabul ederler, Mâtürîdîlerden farklı olarak fiilî sıfatların hâdis olduğunu ifade ederler. Mâtürîdîler bunların kadîm olduğunu savunurlar.

c. Maturidilere göre sıfatlar, Allah'ın zatının ne aynıdır ne de gayrıdır. Allah'ın sıfatlarının ezeli ve ebedî olduğunu iddia etmişlerdir. Fiilî sıfatların ezeli olmadığını savunan Eş'arî'den ayrılmaktadır. Mâtürîdî'nin tekvin sıfatı görüşü, yaratmanın gerçekleşmesi zaman içinde olmaktadır diyen Eş'arî'den farklıdır. Mâtürîdî bu konuda, Allah ezeli olarak hem yaratıcıdır hem de yaratmaktadır demiştir. Mâtürîdî, ilahi sıfatların ezeli olmadığını savunan Mu'tezileyi tamamen reddetmiştir.

Allah, yüce ve kutsal bir gerçekliği ifade eder ve aynı zamanda aşkın ve mutlak bir niteliğe sahiptir. O, beşere ancak kendisini bir takım benzetme ve

çağrışımlar ile ifade eder. Beşerde O'nu içkin, sınırlı, akli ve bilgisi ile kavramaya çalışır.

Kur'an'ı Kerim Allah'ı mutlak tenzihi ve aşkınlığı ifade ettiği gibi, beşer idrakinin kavrayacağı teşbih ve tecsîmi çağrıştıracak ifadeyi de yine kendisi kullanmıştır. Tenzih, Allah'ın mutlak, yüce, tek, benzersiz ve eşsiz oluşunun bir ifadesidir. Teşbîh ise, O'nun aktif, hayata müdahil oluşunun ifadesidir.

İnsan; akli, bilgi ve duyuları ile bir varlığı tanımlar. Varlığı ise nitelikleri ile anlamlandırır. Varlığı ve niteliği gaybi olan Allah'ı anlamak ve nitelemek insan akli için zordur. Kur'an, Allah'ın zâtı hakkında konuşmuş, isim ve nitelemelerde bulunmuştur. Bu isimler ve sıfatlar, insanın Allah hakkında bilgi edinme, anlama, kavrama, deliller ve bilgiler üretmesine yardımcı olmuştur.

Kur'an'da geçen "*el-Esmâu'l-Husnâ*" terkiplerinin temel vurgusu Allah'ın varlık düzenini, rubûbiyyet ve ulûhiyyet yönünü, eşsizliğini, tekliğini ve yüceliğini insana açmasıdır.

Kur'an, Allah'a layık olmayan isimler ve sıfatları O'na vermeyi yasaklamıştır. Kur'an'da geçen isimlerinin sayısı konusunda ortak bir görüş bulunmamaktadır. İslam alimleri, Allah'a ait isim ve sıfatları hakkında farklı yorumlar ve sınıflamalar ifade etmişlerdir.

Allah'ın isim ve sıfatları diğer varlıkların sıfatlarına benzemez. İslam kelâmcıları, ve filozoflar, Allah'ın zâtî, subûtî ve kemâl sıfatları ile muttasıf olduğunu ifade etmişlerdir. Bu konuda Müslüman ekoller arasında ki ayrılığı, tek başına sıfatlar, sıfatların Allah'ın zâtıyla arasındaki ilişkisidir. İslam düşünce tarihinde Allah'ın zâtı tartışmaya konu edilmemiştir. Bu açıdan sıfatlar üzerinden yapılan yorumlardan dolayı alimlerin ve ekollerin tekfir edilmeleri, hak ve batıl olarak nitelenmeleri, doğru olmadığı gibi dinî ve ilmi de değildir.

Anahtar Kelimeler: Allah, Vahiy, Zât, Sıfat, Sıfatiyye, Tecsîm, Teşbîh, Muattıla

The Problem of Understanding Administrative Allah in the Thought of Islam

Abstract

Talking about God is one of the most fundamental problems of man. The Quran introduces God to the being with his noun, adjective, verb and news aspects. Revelation describes Allah as a Zât which is unique, holy and exalted. The fact that the revelation gave information about Allah helped

man to gain knowledge, understanding, comprehension and produce evidence and knowledges about Allah. Allah's names and the meanings of them form the imagination of Allah in human mind. The narrative of the list of the Esma-i Hüsna in Tirmidhi is famous in the Islamic world. There are many names that are not mentioned in the lists of the Esma-i Hüsna, Although they are mentioned in the Quran. This subject is the most basic subject of theology. There is a main difference of opinion between Islamic theologians, philosophers, Jehmiyya, Mu'tazila, As'hariyyah, Māturidiyyah and Hanbaliyyah on the relationship between the attributes and the Allah's self.

Summary

In the course of history of Islamic thought, mentioning Allah as a deity has always been one of the main problematic issues of Islamic scholars. The Qur'an introduces the concept of Allah to the creation of mankind with the concepts of noun, attribute and predicate. The Revelation describes Allah as the unique, the absolute, the unequal, the almighty, the supreme power and the exalted being. Thus Allah is an absolute truth ,which is specific to Himself, transcends the human understanding level in its origin. The whole names of God and all the relevant concepts belonging to Him constitutes the thought of Allah in the human mind.

Each name of Allah mentioned in the Qur'an and the Hadith explains one of His attributes. The attributes of Allah are taken from His names. Most Islamic scholars have stated that there are nouns and attributes belonging to Allah. Islamic Scholar Ibn Hazm does not find it acceptable to use the term "attribute" for Allah.

There is no consensus about the total number of the names of Allah mentioned in the Qur'an...Islamic Scholar Ibn Hazm does not accept the idea of having more than 99 names owing to the fact that God has merely one missing from one hundred names in total. as stated in the hadith.

There are no other hadiths in the source of hadth books referring to this except for only two narrated by Abu Hurayra, The Esma-i Hüsna narration, narrated by Tirmidhi, is very well known in the Islamic world. Although they are not mentioned in the Qur'an, most of the names included in Esma-i Hüsna are mentioned in the Qur'an predicatively. It is generally agreed that the 99 names of Allah which are mentioned in the hadith of Tirmidhi were added by the narrator himself. The Qur'an names and characterizes Allah in many different ways and it does not make any distinctions and classifications between them in terms of nouns, adjectives and forms.

Islamic scholars and schools state that Allah is characterized with perfection attributes and there are attributes and verbs belonging to Him. However, they disagree about the circumstances of these attributes with the divine self. Attributes have been a main issue of discussion between Mu'tezile and Ehl-i

Sunnah. Islamic schools of thought put forwards three different views on the attributes of God.

1. **Mu'attila/ Ta'tili.** Ca'd b. Dirhem is the first of scholars who alleges that there are no eternal attributes other than the self of God and that this is against the principles of tawheed. Chem b. Safvan also takes his idea and agrees with him. All schools except Jahmiyyah does not deny the attributes of Allah. Mu'tezile, Shea, Islamic Philosophers and Kaderiyye all accept the attributes and interpret them in order to protect the unity of Allah but to not fall into to Tecsim and Teşbih.

2. **Tashbih (Anthropopathism) and Tecsim (Embodiment).** Mücessime (Embodiment) and Müşebbihe (Anthropopathism) who claim that Allah has existential and human qualities have different groups. By saying that God is an object or similar to humans, the more attributes people and creations have, the more attributes God has. Mücessime likens God to the beings in the World, and Müşebbihe describes Allah as an object that is not like beings and objects.

3. **Sifatiyyah (those who accepted of attributes)** Those who accept the attributes of Allah are the views of three important schools which are generally called Ehl-i Sünnet.

- a. **Selefis.** They accept that the nature of divine attributes is not possible with the data and understanding of reason. Just as Allah is expressed in the Qur'an and Hadiths, Allah is described that way. Allah has the attributes as much as he is described with the attribute in the Qur'an and Hadiths. The attributes of God are not similar to those of people and being.
- b. **According to Esharite Theologians.** There are some additional attributes which exist with the essence of Allah on the existence of God. According to them, adjectives show additional meanings on the self, but these are not synonyms. According to the Esharites the attributes are not the same as the self. This view is Mu'tezile's. The Esharites accept the subutî attributes of Allah and unlike Maturidis express that they are hâdis (transient?). The Maturidis argue that they are eternal.
- c. **According to the Maturidis.** According to The Maturidis, attributes are neither the same nor something other than of Allah's personality. They claimed the attributes of Allah are eternal and everlasting. They differ from Esharites who argue that the actional attributes are not eternal. Maturidi's view of Tekvin attribute is different from Esharite who says that the creation takes place over time. In this regard Maturidi says that Allah is eternally both creative and creating. Maturidi has completely rejects Mu'telize who argues that divine attributes are not eternal.

Allah means a supreme and sacred reality and also has a transcendent and absolute quality. He exhibits himself to humanity only with some parallels and connotations. And Man tries to grasp him with his immanent and imited intelligence and knowledge. The Qur'an uses the expression that would evoke teşbih and tecsîm as well as it expresses the absolute tenzih and transcendence of Allah. Tenzih is an expression of the absolute, supreme, oneness of Allah. As to teşbih it is the expression of his active and involvement in life.

Human; describes the being by his mind, knowledge and senses. He gives meaning to the being with its qualities. It is difficult for the human mind to understand and characterize God, whose existence and quality is insivisible. The Qur'an speaks about the self of God and made names and qualifications. These nouns and attributes help people to learn, understand, comprehend, produce evidence and information about God.

The main emphasis of the compositions of "el-Esmâ'u'l-Husnâ" mentioned in the Qur'an is that God opens for human the plane of existence, the direction of rububiyyet and uluhiyyet, his uniqueness and glory.

The Qur'an forbids us to give Allah some nouns and attributes which are not worthy of Him. There is no common opinion about the number of names mentioned in the Qur'an. Nevertheless, some islamic scholars express different views and make classifications about the nouns and attributes of Allah.

The names and attributes of Allah are not similar to those of other beings. The Islamic theologians and philosophers state that Allah is described with the attributes of zatî, subûti and kemâl. The difference Muslim schools in this regard is the relation of attributes and attributes alone with the self of Allah. In the history of Islamic thought, God's self has not been the subject of debate. In this respect, it is not true as well as it is not religious and scientific to name the scholars or schools as true or false because of their comments on the attributes.

Keywords: Allah, Revelation, Zât, Adjective, Tajsîm, Tashbîh, Mu'attila

Giriş

Allah zâtıyla özel, insan anlayışını aşan, mutlak bir gerçekliktir. Allah, isim ve sıfatları ile varlığa kendisini tanıtmış, zâtıyla mutlak gayb olan benzersiz, kutsal, mutlak ve yüce olan Zât'tır. O, âlemin ve varlığın kaynağı, mutlak yaratıcı olandır. Allah hakkında düşüncemizin ilk kaynağı, kendi kelamı olan Kur'an'dır. Çünkü Allah kendi zâtını kendi lisanı ile en doğru bir şekilde tavsif etmiştir. Beşere kendisini tanıttığı ve bildirdiği vahiy, bilgiye ve akla kaynaklık edecek, yol ve yöntemi öğretmiştir.

Allah hakkında konuşmak bir sorundur ve bu sorunun en doğru ve sağlıklı çözümü, Allah'ı yine kendi nitelemesi ile bilmektir. Allah hakkında bilgi ve deliller ileri sürmek, insan için en temel bilgi ve imanî konuların başında gelmektedir. Bu bilgi ve iman, insana hayatı doğru anlamayı ve yaşamayı, insanın varlık düzlemindeki konumunu ve sınırlarını belirler. Allah, zâtıyla aşkın, mükemmel, mutlak ve yüce bir varlık olduğu için O'nu tam olarak kavramak, bilmek ve tavsif etmek, sınırlı akli ve bilgisi olan insan için bir sorundur. Bu durumu Hz. Ebu Bekir'e atfedilen ve Hz. Ömer'in de söylediği ifade edilen şu veciz ifadede dile getirilmiştir.

*"El-Aczu 'an derki'l-idrâki idrâkun
Ve'l-bahsu 'an sırr-i zâtillahi işrâkun"¹*

Allah, kendi zâtı hakkında konuşmuş, nitelemelerde bulunmuştur. Bu nitelemeler insanın Allah hakkında bilgi edinme, anlama, kavrama, deliller ve bilgiler üretmesine yardımcı olmuştur. Allah'ın varlığı hakkında konuşmanın temel ilkeleri ve bilgileri, vahiy tarafından konu edinmiştir. Vahiy, her konuda olduğu gibi Allah hakkında da bilgiye ve delillere göre konuşmayı vurgulamıştır. Söz konusu Allah olunca hayatın anlamı ve temel kaynağı konu edilecektir. Bu çok önemli konu hakkında bilgisiz ve delilsiz konuşmayı vahiy yasaklamıştır. (Akdemir, 2016, s. 511-512)

"...Bilmediğiniz şeyi Allaha izafe etmenizi yasaklamıştır" (A'râf, 7/33).

Bu yüzden vahiy, Allah hakkında delilsiz ve bilgisizce konuşmayı, tartışmayı ve delilleri ileri sürmeyi kınamıştır. Bu sorunu bizzat Kur'an ifade etmiştir. "İnsanlardan bazıları da, bir bilgiye, bir delile ve de aydınlatıcı bir kitabı olmaksızın Allah hakkında tartışır" (Hac, 22/8).

Vahiy ayrıca Allah hakkında bilgisizce konuşmanın, yanlış algılar ileri sürmenin, şeytani bir tutum olduğunu ifade etmiştir. Şeytani düşünceler insanı doğru ve gerçeğe götüren bilgilerden uzaklaştırmayı, sapkınlığa ve yanlışla sürüklemeyi amaçlamaktadır (Hac, 22/3; Bakara, 2/169).

¹ "Onu anlamak/kavramak, O'nu kavramaktan aciz olduğunu bilmektir. O'nun zâtının sırrını araştırmak, sırke düşmektir."

Kur'an, Allah'a imanın inanç boyutu yanında, bilgi ve delillerle de anlaşılması ve bilinmesi gayesini ortaya koymuştur. Kur'an, tüm bunları Allah'ın isim ve sıfatları başta olmak üzere bir takım akli ve bilgiye dayalı yöntemlerle de açıklamıştır. Allah kendisini isim ve sıfatları ile bilmemizi ve tanımamızı bizzat vurgulamıştır. Çünkü Allah'ı en doğru ve sağlıklı olarak tanımamızı ve bilmemizi sağlayan unsurlar isim ve sıfatlardır. Allah'ın kendi zâtı hakkında bilgi vermesi, özelliklerini ifade etmesi, O'nu bizzat kendi tavsifi ve lisanı ile bilmeye götürür. Vahyin ifade ettiği ve Kur'an'da dört yerde geçen "*el-Esmâu'l-Husnâ*" (A'râf, 7/180, İsrâ, 17/110, Tâhâ, 20/8; Haşr, 58/24) kavramlarının geçtiği ayetlerde temel vurgu Allah'ın rubûbiyyet ve ulûhiyyet sahibi oluşu, yetkinliği, kusursuzluğu, bilinçli bir şekilde bilinmesi, tanınması ve Allah ile insan arasındaki varlık özellikleri ve hiyerarşisidir.

"En güzel isimler (el-Esmâu'l-Hüsna) Allah'ındır. Öyleyse, bunlarla Allah'a dua edin. O'nun isimlerini yozlaştıran kimselerden uzak durun. Onlar yaptıklarının karşılığını göreceklerdir!" (A'râf, 7/180).

Allah, isim ve sıfatları ile bilinir ve tanınır. İnsan Yüce Zâtı bunlar ile idrak eder. Kur'an, Allah'ı isim veya sıfatıyla bilme, idrâk etme veya çağırma arasında hiçbir fark olmadığını ifade etmiştir. (İsrâ, 17/110).

Allah, isimleri ve sıfatları ile kendisini beşere açar ve tanıtır. Kendisini tanıtırken, aynı zamanda insanla olan varlık düzleminin ve ilişki boyutunu da ifade eder. Halik/yaratan ile mahluk/yaratılmış arasındaki varlık düzlemini, özelliklerini ve farkları konu eder.

1. Allah'a Ait İsimler/Sıfatlar

Kur'an'da Allah'ın varlığı ile ilgili kavram ve yapılar, O'na ait isim, sıfat ve fiilleri ifade eder. Kur'an'da Allah'ın varlığını konu eden âyetlerin çoğu O'nun sıfatları ile ilgilidir. Ancak, "*sıfat*" ifadesi Kur'an'da geçmez. Kelimenin mastar formu *vasıf* bir tek yerde geçmektedir (En'âm, 6/139). Kur'an'da bu kelime (وصف . يصف, va-sa-fe)' nin muzari formu ise on üç yerde (Abdulgâfi, 1988, s. 919) geçmekle birlikte, on yerde Allah'a isnat edilmemesi gereken niteliklere vurgu yapılmıştır.

Kur'an'da Allah'a ait isimler ve O'na yönelik taşıdığı anlamlar, beşerin zihin dünyasında Allah tasavvurunu oluşturur. Bu isimler, Allah ile insan arasındaki varlık konumunu, ilişkisini ve niteliklerini belirler. Allah'a ait bu isimler aynı zamanda Allah'ı tavsif etmektedir. Allah'a ait vasıflar, insan aklının idrak ettiği, anladığı ve yaşadığı niteliklerdir. Fakat her isimde var olan belirlilik takısı, bu niteliklerin Allah'ta en mükemmel ve eşsiz boyutunu ifade eder.

Kur'an ve hadiste geçen Allah'ın isimlerinin her biri, O'nun sıfatlarından birini ifade etmektedir ve bizim bilgimiz açısından onlara kaynaklık etmektedir. Bir başka ifadeyle, Allah'ın sıfatları O'nun isimlerinden

alınmıştır. Beyhakî (ö.458/1066), bunu, Allah'ın isim ve sıfatları vardır, O'nun isimleri sıfatlarıdır, sıfatları ise O'nun zatındaki mânâların ifadesidir, diye ifade eder (Beyhakî, 1984, s. 4). Her isim sıfattır fakat her sıfat isim değildir. Her isim sıfatı kapsar fakat her sıfat ismi kapsamaz. İsimler bizzat Zât'a ve O'nun kemâlî niteliklerine işaret eder. Sıfat ise sadece (قَائِمٌ بِذَاتِهِ) zât ile bulunur. İsim iki şeye delâlet eder. Örneğin: Alîm, Semî', Basîr... hem zâta ve hem de zâtta bulunan niteliklere işaret eder ve bu isimler kemâl nitelikleri ifade eder. Sıfat ise tek bir anlamı ifade eder. Alîm, Basîr... gibi zâtta bulunur ve kemâl niteliklere işaret eder (Gusn, 1417, s. 139-140).

İslam alimlerinin çoğu Allah'a ait isim ve sıfatların olduğunu ifade etmelerine karşın İbn-i Hazm, Allah'a "sıfat" (Allah'ın sıfatı vs. şeklinde) lafzının kullanılmasını doğru bulmamış ve caiz görmemiştir. Sıfatın bütün dillerde "nitelenen varlığın taşıdığı mana" demek olduğunu; bunun Allah'a isnat edilmeyip sadece yaratıklar için kullanılabileceğini ifade etmiştir" (İbn. Hazm, 2017, s. 36 ,40, 116, 144).

İbn-i Hazm, Allah'a sıfat lafzını izafe etme konusunda İslam alimlerini çok ciddi bir şekilde eleştirmiştir. Sıfat lafzı ile hiçbir şekilde bir nassın gelmediğini, Allah'ın kendisine ait ilim, kuvvet ve kudretin varlığını bize haber vermiştir (İbn Hazm , 2017, s. 116-120).

Râzî, isim ve sıfatlar hakkında şunları ifade etmiştir. "İsimler, manalara işaret eden sözcüklerdir. İsimler ancak, bildirdikleri mana ve anlamlar güzel olursa, güzel olurlar. Allah hakkında "güzellik", O'nun kemal ve celâl sıfatlarının zikredilmesidir.

Allah'ın sıfatlarını iki gruba ayırır.

a) Hak Teâlâ'nın, başka bir varlığa muhtaç olmadığını ifade edenler...

b) Allah dışındaki her şeyin O'na muhtaç olduğunu ifade eden sıfatlar (Râzî, 1991, c. XI, s. 165).

İsimler Allah'ın zatı ile bağıntılı kılındığında, sadece O'nun varlığını isimlendirmekle kalmaz, aynı zamanda bu isimlerin kök mânâlarının da Allah'ın zâtında olduğu belirtilir. Aksi halde, hakikat mânâsına olmayıp, sadece şeref lakabı veya alem (özel isim) olmaktan öteye geçemezler. Esmâ-i-Hüsna'daki isimler ile Allah, Kur'an-ı Kerim'de kendini isimlendirmiş, nitelemiş ve yine onlar vasıtasıyla kendini kullarına tanıtmıştır. Allah şöyle buyurmuştur: "O, ebedi bir hayat ile diridir (haydır), kendisinden başka tanrı yoktur"(Mü'min, 40/65). Allah, şüphe edilmez şekilde kendisini "hayy, alim, kadir..." olarak nitelendirmiştir. Bu kavramlar Arap dilini kullananlarca belirli mânâlardan türemiş isimlerdir. O halde bu isimler bir zâta (Zât-ı İlahiyyeye) ilişkili kılındığı zaman sadece O zâtın tanıtılması değil, aynı zamanda bunların köklerinin de (yani hayat, ilim... tarzındaki mastarlarının) o zatta var olduğu ifade edilmiş olur. Eğer hayat ve ilim, Allah'ın zâtı ile var

(mânâlar) olmasaydı, yukarıdaki ayetlerde ifade edilen hayy, âlim gibi isimlerin ona uygunluğu, gerçek manasında olmayıp sadece bir şeref adı (lakab) ve sembolden ibaret olarak kalırdı; bu ise uygun değildir (Sâbûnî, 1995, s. 72-73).

Kur'an, Allah hakkında "*ilhâd*" (aşırılık, inkar, tevhide aykırı, doğru ve orta yoldan sapma) (Râzî, 1991, c. XI, s. 171; Akdemir, 2019, s. 88), Allah'a layık olmayan isimler ve sıfatlar (baba, çokluk, şirk, benzemek, denklik ve ölümlü vs), vermek ve ilişkilendirmeyi, yücelik ve kudret isimleri (cebbâr, mütekebbir, celîl, kudûs, zü'ntikâm) kabul etmemeyi veya Allah'a özgü isimleri başkasına vermeyi; doğru bulmamış ve sapkınlık olarak görmüştür (Yazır, 1971, c. IV, s. 2339-2340).

Allah'ın isimlerinde aşırılık ve sapmanın farklı şekillerde olduğu; İslâm alimleri tarafından ifade edilmiştir.

a) Allah'ın mukaddes isimlerinden putlar, beşer ve diğer varlıklar için isimler türetmek ve onlar için kullanmak. Örneğin: kafirlerin putlarını "ilah" olarak adlandırmaları gibi. Allah'a ait isimlerden başkaları için isim türetmek ve başkalarına vermek doğru değildir. Mekke müşrikleri, üç büyük putun ismini Allah'ın isim ve sıfatlarından tahrif ederek (ilhad) vermişlerdir. "Lât", "Allah-ilah" isminden "Menât" "el-Mennân"dan ve "Uzzâ"da "el-Azîz" isminden türetmişlerdir. Müseylemetü'l-Kezzâb da kendisine "Rahman" lakabını vermiştir (İbn Kesir, 1999, c. III, s. 514; Râzî, 1991, c. XI, s. 172 ; Ğusn, 1417, s. 109).

b) Allah'ı, kendisini isimlendirmedeği ve nitelemesi uygun olmayan isimlerle isimlendirmek. Örneğin: Allah'ı Mesih'in babası olarak adlandırmak, gibi. Hristiyanların Allah'ı baba, oğul, ruhu'l-kudûs şeklinde adlandırmaları. Manası doğru olan her şeyin, Allah hakkında kullanılması uygun değildir. "...Allah başkası hakkında hiçbir kanıt indirmedeği halde tanrısal nitelikler yakıştırmanızı ve bilmediğiniz şeyi Allah'a izafe etmenizi yasaklamıştır". (A'râf, 7/33).

c) İnsanın rabbini, manasını bilmediği ve mefhumunu düşünemediği şeylerle zikredip anmasıdır (Râzî, 1991, c. XI, s. 172). Allah'ın isimlerini yaratılmışların niteliklerine benzetmek. Allah'ın isim ve sıfatları hiçbir şekilde yaratılmışların özellikleri ile ifade edilemez. "Hiç sen Allah'ın ismini taşıyan başka birini bilir misin?" (Meryem, 19/65). " O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O iştiridir, görendir."(Şurâ, 42/11)

d) Allah'ın isimlerini veya işaret ettiği sıfat ve hükümleri inkâr etmek (Ğusn, 1417, s. 109).

İbn Hazm, Allah'ın bizzat kendisi için adlandırmadığı bir isimlendirmeyi doğru bulmamıştır. Bu bağlamda Allah'ın kendi zâtını isimlendirmedeği kıdem, bekâ gibi şeylerle O'nu isimlendirmek doğru değildir. Çünkü bu konu ile ilgili nas sahih olarak gelmemiştir (İbn Hazm, 2017, s. 116-120).

Bu yüzden İbn Hazm, nas olmadan, aklın güzel ve övgü olduğu zannıyla ya da Allah Teâla'nın kendini isimlendirdiği şeylerden istidlalde bulunarak ya da bunlardan süzüp çıkararak ya da mahlukatında gördüklerinden hareketle kıyas yapmak suretiyle Allah Teâlâ'yı isimlendirmeyi reddetmiştir (İbn Hazm, 2017, s. 152).

Allah'a ait tüm isimlerin ve sıfatların kaynağı Kur'an-ı Kerim'dir. Matürîdî'nin ifade ettiği gibi Allah kendini adlandırdığı isimlerle gerçek manada isimlendirilmiş, varlığını nitelediği sıfatlarla da aynı şekilde vasıflandırılmıştır (Mâtürîdî, 2005, s. 58). Allah'a ait isim ve sıfatlar (Kur'an'da geçtiği ve Kur'an'ın çerçevesine dayandığı için) Kur'an ve hadislerde geçen isim ve sıfatlar bu yönü ile tevkîfî'dir (Mâtürîdî, 2005, s. 36-39).

1.1. Allah'ın Sıfatlarının Sayısı

Allah'ın sıfatlarının zikredildiği ve delil olarak alındığı yerler; Kur'an-ı Kerim, Hadisler ve Allah Teâla'nın kendisini isimlendirdiği nitelemelerden, güzel ve övgü kavramlarından ya da yaratılanlardan hareketle kıyas yapmak suretiyle ifade edilen sıfatlardır. Kur'an'da Allah'ın güzel isimleri tabiri kullanılmıştır. Kur'an'da bu isimlerin tamamı *el-Esmâu'l-Hüsnâ* sıfat tamlamasıyla ifade edilmiştir. Bu isimler *en güzel, en yüce, en mükemmel, güzel* olarak nitelenmiştir. Bu isimler birer özel ve lakap isim olarak kullanılmış olsalardı, Allah'ı niteleyemez ve O'nu en güzel, mükemmel ve yüce olarak niteleyemezlerdi. Aynı zamanda bu isimler birer özel ad olarak kullanılmış olsaydı, biri diğerinden ayrılmaz, hepsi birbirinin yerini tutar ve hepsi tek bir boyut ifade ederdi. Bu yüzden Kur'an, sıfat olan birçok kavramı, özel isim olarak kullanmıştır. *el-Mü'min, es-Selâm, el-Hâlik, el-Musevvir* vb.

Kur'an-ı Kerim'de geçen isimlerinin sayısı konusunda ortak bir görüş bulunmamaktadır. Kur'an'da Allah'a ait isimler; isim, isim cümlesi, fiil cümlesi ve izafet terkibi formunda geçtiği için farklı sayılar söz konusudur. Bu yüzden Kur'an'da geçen isimler konusunda farklı sayılar ileri sürülmüştür. Sadece isimleri sayanlar, bunları doksan dokuz olarak ifade ederken², Allah'ın zâtına ait olan isimleri; isim, isim cümlesi, sıfat ve izafet terkibi formunda sayanlar ise bu sayıyı iki yüz otuz bir (Hicâzî, 2013, s. 101-1033); iki yüz altmış sekiz (Çusn, 1417, s. 231-261),³ yüz doksan üç (Şerbâsî, 1987, s. 148), yüz elli bir (Kurtubî, 2005, s. 91-427), yüz kırk üç (Beyhaki, 1985), c. I-II), iki yüz (Karagöz, 2007, s. 25-44) ve iki yüz seksen beş, üç yüz o üç, beş yüz elli iki (Topaloğlu, DİA, 1995, c. XI, s. 409) gibi farklı sayılarda

² Hadislerde geçen Esmâî Hüsnâ listesinin müdrec (Kur'an'da geçen Allah'ın isimlerinden alınarak hadise dahil edildiği) olduğu genel kanaattir. İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, 3: 513-515.

³ el-Çusn, eserinde Allah'ın isimleri hakkında yazılan eserler ve bu eserlerde geçen isimler konusunda detaylı bir liste sunmuştur.

ifade etmişlerdir. İbn Hazm, lafızci bir yaklaşımla hadis rivayetinde geçen "Allah'ın yüzden bir eksik ismi vardır....." beyanından dolayı, bu rakamdan (99) daha fazlasını Allah'a izafe etmeyi kabul etmez. Böyle bir iddia da bulunmanın, Allah Rasûlünün sözünü yalanlayacağını belirtmiştir (İbn Hazm, 2017, s. 162). Esmâü'l-Hüsnâ'nın delillerinden biri olan rivayetlerde de, Allah'ın güzel isimleri olduğu geçmektedir. Rivayet edilen Esmâ-i Hüsnâ hadisi, Ebu Hüreyre'ye dayanır. Bu rivayet Buhari, Müslim başta olmak üzere, Tirmizi, İbn Mâce ve İbn Hanbel gibi hadis eserlerinde de geçmektedir.

"Doğrusu Allah'ın doksan dokuz ismi vardır. Kim bu isimleri sayarsa, cennete girer" (Buhârî, "Şurûât", 18, "Deâvat" 68, "Tevhîd", 12, ; Müslim, "Zikr" 2677 ; Tirmizi, "Deâvat", 83; İbn-i Mâce, "Duâ", 10).

Ebû Hureyre'den gelen **Esmâ-i Hüsnâ** hadisi, Allah'ın isimlerinin geçtiği listeli ve listesiz şekliyle kaynaklarda geçmektedir. Ebû Hureyre'den gelen isimlerin geçtiği listeli iki hadis dışında kaynaklarda hadis geçmemektedir. Tirmizi (Tirmizi, "Deâvat", 83; İbn-i Mâce (İbn-i Mâce, "Duâ", 10), İbn Hibbân (İbn Hibbân, "Sahîh", 3: 88.) ve Hâkim'in (Hâkim, "İman" I, 17), Ebû Hureyre'den merfu olarak rivayet ettikleri hadiste doksan dokuz isim listeleri geçmektedir. Tirmizi'de geçen listeli **Esmâ-i Hüsnâ** rivayeti İslâm dünyasında meşhurdur. Tirmizi'de geçen bu rivayet (Tirmizi, "Deâvat", 83; İbn Kesir, 1999, c. III, s. 513-515), **Esmâü'l-Hüsnâ** ile ilgili yazılan eserlerin tümünde esas alınmıştır.

Tirmizî, İbn Mâce, Nesâî ve Hâkim'in aldığı rivayetlerde, Kur'an'da geçmeyen çok sayıda isim bulunmaktadır. Kur'an'da isim tamlaması (muzâf, muzâfun-ileyh) olarak geçen Allah'a ait çok sayıda Esmâ-i Hüsnâ, rivayetlerde geçmemektedir.

"Fatıru's-Semâvati ve'l-ard, Ğâfiru'z-Zenbi, Ğâlibun alâ Emrih, Refi'u'd-Derecât, Kâimu'n alâ kullî nefis, Hayrun Hâfızan, zu'l-Celâli ve'l-İkrâm"

Kur'an'da geçmediği halde **Esmâ-i Hüsnâ** listelerinde çok sayıda isim geçmektedir. Fakat bu isimlerin çoğu, fiil yapıyla Kur'an'da geçmektedir. Buna karşın bazı isimler de fiil formuyla Kur'an'da geçmemektedir. Bu isimlerden bazıları şunlardır. "el-Hâfid, el-Mânî, ed-Dâr, en-Nâfi', er-Reşîd, es-Sabûr", isimleridir. Bu rivayetlerde geçen isimlerin müdrec olduğu olgusu ortak bir görüştür. Hadisler hakkındaki rivayetler, farklılıklar ve geçirdiği gelişim ve değişim bunu ortaya koymaktadır (Ateş, 1989, c. 3, s. 419-423).

Esmâ-i Hüsnâ hadisinin listesiz rivayetlerinde Allah'ın doksan dokuz ismi olduğu bunları ezberleyen (Buhârî, "Deâvat", 68; Müslim , "Zikr", 2062) veya sayanın (Buhârî, "Tevhîd", 12, "Şurûât," 18; Müslim, "Zikr", 2062; Tirmizî, "Deâvat" 83) cennete gireceği ifade edilmiştir. Buhârî ve diğer hadis eserlerinde geçen rivayette bu isimlerin neler olduğu belirtilmemiştir. Tirmizî'de geçen Ebu Hureyre'nin aktardığı hadiste 99 ismin orjinal metinde geçmediği, hadise râvi tarafından eklendiği, hadisin müdrec olduğu bu

yüzden isimleri belirleyen rivayetin sağlam olmadığı görüşü ağırlıklıdır. İbn Hacer, Velîd ibn Müslim'in rivayetindeki sayıların müdrec olduğunu ifade etmiştir. Ebu'l-Hasan el-Kâbisî'de, *"Allah'ın isim ve sıfatları, Kitab ve sünnetin tevkiğiyle olur. Kur'an'da belirli bir sayı yoktur. Sünnette Allah'ın dosan dokuz ismi olduğu söylenmiş, ama bu isimler belirtilmemiştir"*(Topaloğlu, DİA, 1995, 11: 407, 413; Ateş, 1989, c. 3, s. 419-423.)⁴

İbn Hazm, *"Allah'ın yüzden bir eksik ismi vardır....."* rivayetinden dolayı Allah'a doksan dokuz isimden fazlasını vermeyi kabul etmemiştir. Bundan fazla olduğu iddiasının, Allah Rasûlünü yalanlama ve o kişiyi küfre düşüreceğini kaydetmiştir (İbn Hazm, 2017, s. 160-162).

Hadis rivayetlerinde geçen doksan dokuz (99) rakamı, kesretten kinayedir (çokluğu ifade eder). Allah'ın isimleri sayı ile sınırlı değildir. İslâm alimlerinin çoğu rivayetlerde geçen sayıların sınırlama ifade etmediğini, bu isimlerin dışında da Allah'ın isimleri olduğunu belirtmiştir. Bu rivayetlerde geçen sayıyı zikreden ve ezberleyen cennete gireceği ifadesi; Allah'ı gereği gibi tanımak, bilmek, O'na iman, itaat ve doğru bir şekilde ibadet etmek olduğu belirtilmiştir.. (İbn Kesir, 1999, c. III, s. 513-515; Beyhakî, 1985, c. I, s. 30; Nevevî, 1401, c. V, s. 17).

1.2. Sıfatın Türleri

Kur'an, Allah'ı farklı şekillerde isimlendirmiş ve nitelemiştir. Kur'an'da Allah'a ait çok sayıda isim, isim tamlaması, sıfat, fiil cümleleri, zamirler, te'kid ve ismi mevsul formlar geçmektedir. Kur'an'da Allah'ı konu eden bu formlar, O'nun zâtını, âlemle veya insanla ilişkisini konu etmiştir. Kur'an bu isim, sıfat ve formları kullanırken bunlar arasında herhangi bir ayırım ve sınıflama yapmamıştır. Bu isim ve sıfatların, zâtının aynı veya gayrı olduğunu da ifade etmemiştir. Özellikle isim ve sıfatlar konusunda bu sıfatlar arasında herhangi bir ayırım yapmamış, bunlardan bazılarının zâtına, bazılarının da fiillerine ait olduğu hakkında açıklama da bulunmamıştır.

Allah'a ait sıfatların bir kısmı, O'nun varlık düzleminde benzersiz ve özel niteliklerini ifade eder. Sadece Allah'a ait ve O'na özel niteliklere **Zâtî sıfatlar**, denir. Zâtî sıfatların olumsuz anlamını taşıyan, Allah'da olması muhâl olan, hudûs, imkan ve başkasına benzemek vb. Allah'ın şanına yakışmayan, bütün sıfatlardan Allah'ı tenzih edip, O'ndan nefyedilmesi gerekli olan sıfatlara **selbî (Zâtî, Tenzihî)** sıfatlar denir. Zâtî sıfatların zıddı olan, nitelik ve anlamalar Allah'a imkansız olduğu için Allah'ı her türlü varlığa benzemekten uzak ve tüm noksanlıktan münezze olduğunu ifade eden niteliklere **Selbî** veya **Tenzihî** sıfatlar denmiştir. Allah'ın zâtına izafe edilen, varlığının onunla sıfatlanması vacip olan sıfatlara **Sübûtî sıfatlar**

⁴ Süleyman Ateş , İbn Hacer'in Esmâ-î- Hüsnâ rivayeti ve isimlerin rivayete dahil (müdrec) sürecini detaylı bir şekilde tefsirinde (A'râf 7/180) yer vermektedir.

denmiştir. Allah'ın âlem ve insan ilişkisini konu eden, varlığı yaratma ve devamını konu eden sıfatlar **Fiilî sıfatlardır**. Aklî deliller nedeniyle zahirî anlamları ile Allah'a bağıntısı mümkün olmayan, naslarda geçen varlığa ait anlam ve özellikler taşıyan (yed, vech, ayn, istivâ, nüzûl, ityân vb.) kavramlara da **Haberî sıfatlar** denir. Kelam eserleri sonraki dönemlerde naslarda Allah'a bağıntılı kılınan sıfatları ayrıntılı şekilde sınıflamışlardır. 1) Zâtî sıfatlar a) Nefsî, b) Selbî, c) Sübûtî sıfatlar, 2) Haberî sıfatlar 3) Fiilî sıfatlar. (Bkz. İzmirli, 2013, s. 342-349; Çelebi, DİA, 2009, 37: 104-105; Düzgün, 2008, s. 48-56; Ardoğan, 2016, s. 74).

Müslüman alimler içinde bulundukları düşünce ve sahip oldukları bilgi ile farklı açıklamalar ve sınıflamalar yapmışlardır. Buna ilk dönemde Ebû Hanîfe (ö.150/767)'de rastlanılmaktadır. Ebû Hanîfe sıfatları zâtî ve fiilî olarak iki sınıfa ayırır ve her iki sınıfa ait sıfatları farklı olarak sayar. Ona göre zâtî sıfatlar; hayat, kudret, ilim, kelâm, sem'î, basar ve irade'dir. Fiilî sıfatlar ise; tahlîk (yaratmak), terzîk (rızk vermek) gibi sıfatlardır ve ister zâtî, ister fiilî olsun, Allah'ın tüm sıfatları ezelîdir (Ebû Hanîfe, 2010, s. 53.). Ebû Hanîfe'nin bu sınıflamasını (zâtî ve fiilî) Bakıllânî, 1957, s. 258-259) (ö. 403/1013)'de yapmıştır. Cüveynî ise sıfatları zâtî (nefsî) ve manevî sıfatlar olmak üzere, iki kısma ayırır. O, daha çok zâtî sıfatlar üzerinde durur. Vücûd'un zâtî sıfatlardan biri olmadığını, çünkü vücudun zâtın kendisi olduğunu ifade etmiştir (Bakıllânî, 1957, s. 258-259). Râzî, sıfatlar konusunda detaylı ve farklı sınıflamalar yaparak bunlara örnekler vermiştir:

İsim; ya zâtın, ya zâtın bir parçasının yahut da zâtın dışında olan ama o zatta bulunan bir sıfatın ismi olur. (i) Zâtın ismi olana İsm-i A'zam (en büyük isim) denilir. (ii) Zâtın bir parçası, Allah hakkında bu mümkün değildir. Bu mümkün varlıklar için söz konusudur. Mürekkebe varlık "mümkün" varlıktır. (iii) "Vâcibu'l-vücûd" olan varlığın, parçalardan olma Sıfat ismine gelince, diyoruz ki: Sıfat, ya hakikî ya izaî ya selbî ya da bu üçünün hepsi birden olmuş olur (Râzî, 1991, c. XI, s. 166-167). Râzî, kelâmcıların Allah'ın sıfatlarını üç şekilde ele aldığını ifade eder: (i) Vâcib olanlar, (ii) Caiz olanlar, (iii) İmkansız (müstahil) olanlar. (Râzî, 1991, c. XI, s. 166-167).

2. Allah'ın Sıfatları Konusunda İslâm Ekollerinin Görüşleri

Allah'ın sıfatları diğer varlıkların (mahluk ve hadis) sıfatlarına benzemez. Bu sıfatlar, Allah'ın zâtının ne aynı ne de gayri (lâ huve aynuh ve lâ gayruh)'dir. Bu konu, Kelâm ilminin en temel konularından biridir. İslam kelâmcıları, filozoflar, Cehmiyye, Mu'tezile, Eş'ariyye, Mâtürîdiyye, Hanbelîler gibi ekollere mensup ilim adamları, Allah'ın zâtî, subûtî ve kemâl sıfatları ile muttasıf olduğunu ifade etmişlerdir. Bu konuda Müslüman ekoller arasındaki asıl görüş ayrılığı, tek başına sıfatlar, sıfatların Allah'ın zâtıyla arasındaki ilişkisidir.

İslam alimleri ve ekoller, Allah'ın kemâl sıfatlar ile nitelendiğini, O'na ait sıfat ve fiillerin olduğunu ifade etmişlerdir. Fakat bu sıfatların ilâhî zât ile

ilgilerinin keyfiyeti konusunda görüş ayrılığı yaşamışlardır. Sorun, Allah'ın yüce varlığını tavsif etme ve bu sıfatlar ile zâtı arasında ki bağıntıdır. Zat-Sıfat ilişkisi konusunda var olan aykırılık, sadece, Allah'ın Âlim, Kadîr, İrâde, Semî' ve Basîr olması gibi, O'nun sübûtî sıfatları hakkındadır. Zatî/selbî/tenzihi ve fiilî sıfatlar konusunda ise görüş ayrılığı yoktur (Mâtürîdî, 2005, s. 36-39; Sâbûnî, 1995, s. 71-75; Taftazânî, 2010, s. 119-121; 130-137). Taftazânî, zât-sıfat ilişkisinin son derece zor anlaşılan bir konu olduğunu ifade etmiştir. Taftazânî, vâcib ve zarurî varlık olmanın, Vâcibu'l-Vücudun zâtı ile sıfatları arasında müşterek olması konusu, son derece zor anlaşılan bir konudur. Çünkü kendi zâtı ile vâcib olan varlığın birden fazla olduğunu söylemek, tevhide aykırıdır. Allah'ın sıfatlarının mümkün olduğunu (zâtı ile vacib olmadığını) söylemek, kelâmcıların, "her mümkün hadistir", şeklindeki görüşlerine aykırıdır. Eğer, "öncesinde yokluk bulunmayan" (yani yok idi de sonradan var oldu denilemeyecek) mânâsına gelmek üzere, "Allah'ın sıfatları zaman itibariyle kadîmdir" (zat itibariyle değil) derlerse, "var olmak için vâcibin varlığına muhtaç olma" manasına gelen "*hudûs-i zâtî*"ye (zât bakımından sonra olma haline) aykırı düşmez. Bu ise, "hudûs ve kıdemden her biri zâtî ve zamanî kısımlara ayrılır" görüşünde olan filozofların düşüncesini kabul etmek olur. Bu anlayış benimsenince de (kelâmî) kâidelerin birçoğu kabul edilmemiş ve bırakılmış olur (Taftazânî, 2010, s. 119-120). Kelâm ilminin sorunlu ve zor bir alanı olarak nitelendirilen bu konu, İslam düşünce tarihinde özellikle Mu'tezile ile Ehl-i Sünnet arasında, önemli bir tartışma konusu olmuştur.

Kur'an, Allah'ı isim, sıfat ve fiiller ile nitelemiştir. Zât-sıfat ilişkisi hakkındaki görüşler ve tartışmalar, Kur'an ve sünnet dışında tamamen akli çerçevede ele alınan konulardır. Eş'arî (ö.324/936), zât-sıfat arasındaki tartışmanın Cehmiyye, Harûriyye ve Mu'tezile 'nin bu konuda görüşler ileri sürmesi ile ortaya çıktığını ifade etmiştir. Eş'arî, "Bu fırkalar ortaya çıkmadan önce, Allah'ın ilminin olduğunu ve mahlukattan önce var olduğu hakkında, ortak görüşleri olduğunu", ifade etmiştir. Cehmiyye, Harûriyye ve Mu'tezile görüşleri ve düşüncelerinden dolayı Ehl-i Sünnet ile bu konuda münakaşalara girmişlerdir. (Eş'arî, 2010, s. 71-72).

Allah'ın sıfatları konusu farklı din, inanç ve kültürlerle karşı, Allah'ın varlığı ve birliğini ortaya koymak, O'nu tavsif etmek ve İslam itikâdını savunmak için ortaya çıkmıştır. İslam düşünürleri ve ekolleri arasında yapılan tartışmalarda amaç, zât-sıfat ilişkisinde Allah'ın mutlak vahdâniyyeti, zâtı ve sıfatları ile tüm varlıktan münnezzeh olduğunu konu etmektir. Başka bir ifade ile Allah'ın zâtını ve sıfatlarını her türlü teşbîh ve tecsîme yol açacak yanlış anlaşılmalardan korumaktır. Allah'a ait sıfatlardan oluşabilecek herhangi bir benzerliği ortadan kaldırmaktır. Bu durum, O'na ait bütün isimlendirme ve nitelendirmelerde geçerlidir (Mâtürîdî, 2005, s. 38). İslam

düşünce ekolleri, Allah'ın sıfatları konusunda üç farklı görüş ileri sürmüştür.

2.1. Allah'ın Sıfatlarını Nefyeden (Ta'til ve Muattıla)⁵

Allah'ın zatından ayrı ve zât üzerine zâit kudret, ilim, irâde, tekvin, semî', basar ve kelâm gibi subûti sıfatlarını kabul etmeyenler için bu isim kullanılmıştır. Mu'tezile, Şiâ, İslam Filozofları, Kaderiyye ve Cehmiyye ⁶ gibi mezhepler, Allah'ın sıfatları hakkındaki görüşlerinden dolayı Muattıla olarak nitelenmişlerdir. Bu mezhepler, sıfatlar hakkındaki görüşlerinden dolayı, Muattıla'dan oldukları ileri sürülmüştür. Allah'ın zâtı dışında kadîm sıfatları olmadığı ve bunun tevhide aykırı olduğunu ilk ifade eden Ca'd b. Dirhem'dir. (İbn Teymiyye, 1979, c.I s. 306) Bu fikri Cehm b. Safvan ondan almıştır. Cehmiyye dışında ki ekoller, Allah'ın sıfatlarını inkar etmemişlerdir. Cehm b. Safvan, *"Allah'ın yarattığı varlıkların nitelendirildiği ilim, hayy gibi bir sıfatla nitelendirilmesinin mümkün olmadığını, çünkü bunun yaratılmışlara benzemeyi (teşbih) gerektirdiğini, Allah'ın kâdir, âlim, fail ve yaratıcı olduğunu, kulların kudret, fiil ve yaratma ile nitelendirilemeyeceğini"* (Şehristânî, 2014, s. 61-85) ifade etmiştir. Cehm'in Allah'a ait bazı sıfatları kabul etmeme görüşü; *"insan bir şey yapmaya kudretli değildir, istitâatla nitelendirilemez, fiillerinde mecburdur, kudret, irâde ve seçme özgürlüğü yoktur (cebr)"* (Şehristânî, el-Milel ve'n-Nihâl, s. 86), görüşüne dayanmaktadır. Cehmiyye, her isim, sıfat ve kavramın, insanın düşünce ve ifadesi olduğunu, bu fikri yüce ve aşkın bir varlık için kullanabilmek için ortak dil kullanmak zorunda olduğunu ifade eder. Mu'tezile ve İslam felsefecileri, Allah'ın sıfatları vardır, sıfatlar Allah'ın zâtıyla var olan, fakat ayrı bir takım manalar olmadığını ifade etmişlerdir. Zât üzerine zâid değıllerdir. Bilakis o sıfatlar, zâtın kendisidir, görüşlerinden dolayı onlara Muattıla ismi verilmiştir. Fakat bu yaklaşım genelleyici ve doğru bir ifade olarak durmamaktadır. Bu konuda Allah'ın sıfatlarını kabul ettikleri, fakat Allah'ın birliği konusunda hassasiyet, tecsim ve teşbihe girmemek için yorum yaptıkları görülmektedir. Özellikle Mu'tezile ve İslam felsefecilerine karşı Abdullah b. Küllâb'ın öncülüğünü yaptığı, Kalânîsî ve Muhâsibî tepki olarak ortaya çıkmışlardır. Daha sonra Ebu'l-Hasan el-Eş'ârî'de kelam konularında bunlara katılmıştır (Neşşâr, 1999, c. I, s. 377). Mu'tezile, Şiâ, İslam Filozofları ve Kaderiyye'nin, başta İbn Küllâb ve Eş'ari olmak üzere Ehl-i Sünnet tarafından Muattıla olarak itham edilmesi, ilmi verilerden uzak, algıya dayalı bir karşı çıkış olarak ifade edilebilir. Çünkü bu ekoller sıfatları kabul etmiş fakat Allah'ın birliğini korumak, tecsim ve teşbihe düşmemek için sıfatları

⁵ Kelime anlamı *boş, hâli* anlamlarına gelen Muattıla bu kökün isim şeklidir. Bu görüşü benimseyenlere, Allah'ın zâtını sıfatlarından soyutladıkları için Ehl-i Ta'til de denmiştir. (Sinanoğlu,2005, DİA, c. XXX,s. 330).

⁶ Cehm bin Safvan (ö. 795), "Ben Allah'ı yaratıklarda olan sıfatlarla nitelemem" diyerek Allah'ı şey (varlık), hayy ve ilim gibi sıfatlarla nitelememiştir (Bkz. Ebû Zehra, tsz., s. 112; Şehristânî, 2014, s. 85-86).

yorumlamışlardır. İmâm Matürîdî, bu konuya dikkat çekerek filozofların Allah'ın sıfatlarını nefyetmediğini ifade etmiştir. Matürîdî:

"Aslında Allah'ın isim ve sıfatlarını nefyeden filozoflar zât-ı ilâhiyenin bütün sıfatlardan yoksun olduğu görüşünü (ta'til) benimsemezler. (Hangi yöntemle olursa olsun) zâta bir mâna nisbet eden kimse, gerçekte ta'til anlayışını reddetmiş demektir. Bununla birlikte bundan bir teşbih de doğmaz. Allah'ın isimlerinde de durum aynıdır. " (Mâtürîdî, 2005, s. 39).

Mu'tezile'ye göre Allah'ın sıfatları vardır. Fakat Allah'ın zâtından farklı mânâlar olması anlamında sıfatları yoktur. Mu'tezile, bu bağlamda sıfatları kabûl etmek, Allah'ın mürekkep oluşunu, bunun ise O'nun cisim oluşunu ya da ezelde ortağı bulunduğunu kabul etmeyi gerektirir. Halbûki Allah Teâlâ cisim değildir. İsimler hâdis, Allah Teâlâ ise kadîmdir ve kıdem onun zâtına ait en özel sıfattır. Ezeli varlıkların birden çok olması (taaddüd-i kudemâ) tevhide aykırı bir durum ortaya çıkarır endişesi ile Allah'ın zâtı üzerine ilave Allah'ın Âlîm, Kadîr, İrâde, Müttekellim, Semî' ve Basîr olduğunu kabul etmekle beraber, Allah'ın zatından ayrı ve zât üzerine zâit kudret, ilim, irâde, tekvin, basâr ve kelâm gibi sıfatları olmadığını ifade etmişlerdir (Kâdî Abdulcebbâr, 2013, c. I, s. 210; Şehristânî, 2014, s. 61, 80-81. Taftazânî, 2010, s. 120). Mu'tezile'ye göre, Allah'ın zâtı üzerine zâid ve zâtı ile kâim sıfatların (sıfât-ı sübûtiyye) olduğunu kabul etmek tecsîm'e götürür. Çünkü O, ilmi ile alim, kudreti ile kadir denirse, ilim ve kudret hususi bir mahall'e muhtaç olur. Özel bir mahall'e muhtaç olanın ise cisim olması gerekir. Sıfatların zât üzerine zâid değil de kendi kendilerine var olması ise ezelde Allah ile birlikte kadîm ortaklarının bulunması, anlamına gelir. Çünkü kıdem'de Allah'ın benzeri olurlar. En özel vasfında ona ortak olan ulûhiyyette de ona ortak olur. Bundan da ilahların taaddüdü anlaşılır. Mu'tezile, sıfatları araz olarak kabul etmiş; bu sebeple bunların ancak cisimle kaim olabileceklerini söylemiştir. Dolayısıyla Mu'tezile'ye göre, kim Allah'a sıfat ispat ederse, O'na cisim isnat etmiş olduğundan Mücessime olmuş olur.

Allah'ın selbî (olumsuz) sıfatlarla sıfatlanması, filozoflarla kelimciler arasında tartışma konusu değildir. Tartışma konusu olan, Allah'ın vücûd, ezeli, irâde, kudret gibi zâtî, ve subûti sıfatlarla sıfatlanmasının nasıl olacağı ile ilgilidir (Tûsî, 1990, s. 101-106). **Filozoflar**, Allah'ın zait (artı) sıfatlarını kabul etmedikleri halde, O'nun mebd (evvel), vücûd (varlık), cevher, ezeli, ebedî, faîl, kadîr, âlîm, mürîd, basar ve müttekellim vb. olduğunu kabul etmektedirler. Filozoflar, Allah'ın zâtî ve subûti sıfatlarını kabul ettikleri halde bunları **"Bir"** kavramı ile ifade etmektedirler. Bundan dolayı da, bütün bu sıfatlar hiçbir çokluk ifade etmezler ve hepsi tek bir anlamdan ibarettirler. Bunlar, Allah'ta çokluk meydana getirmezler (İbn Sînâ, 2012, s. 189, 206). Aynı şey, izafet için de söz konusudur. Allah'ta izâfet ve selb

(olumsuzluklar) çokluğunu reddetmezler. Allah'ın mâhiyetinde herhangi bir çokluk yoktur. Fârâbî ve İbn Sînâ, zât ve sıfat arasında bir ayırım yapmazlar. Dolayısıyla sıfatları da zorunlu sayarlar. Ancak bu durumda, "Allah âlîmdir" sözü, Allah Allah'tır demek olur ki böyle bir ifade saçmadır (Aydın, 1992, s. 133). İbn Sînâ, sıfatların hepsini ilim sıfatında görür ve ilim sıfatını da Allah'ın zâtına zait olarak görmez, onu zâtının aynı olarak kabul eder (İbn Sînâ, 2004, s. 42, 44, 45). Fârâbî'de bu konuda şöyle demektedir.

"Allah Teâlâ'yı ancak cahiller sıfatlandırır." Ezeli irade ve ihtiyar ilk vücuttan beri Zât-ı Evvel'le beraberdir. Sonradan ihtiyar ve iradenin meydana gelmesi kısır döngüdür. O'nun varlığına delil de yoktur, aksine, O her şey için delildir. Özü (zât) itibarıyla O'nun varlığı ezeli ve ebedidir." (Fârâbî, 2014, s. 118-119; Fârâbî, 1346, s. 15-17; Deniz, 2009, s. 136).

İbn Sînâ sıfatların zâta zait olmadığını şu şekilde açıklar. Zorunlu Varlığın (Vacibu'l-Vücûd) sıfatları, zâta zait değil, aksine zâtın oluşumuna dahildir. Sıfatlar olmadan zâtın varlığı da düşünülemez denirse, bu durumda zât parçalardan (mürekkeb) oluşmuş ve birlik parçalanmış demektir. O, cevher ve araz da olamaz. O'nun varlığı ile hakikati birdir. Zorunlu varlık⁷ hiçbir bakımdan başkasına benzemez (İbn Sînâ, 2014, s. 308-313).

Filozoflara ve Mu'tezile'e göre Allah'ın ilim sıfatının olduğunu kabul etmek, çokluğu gerektirir. Bu bir vakiydir. Mu'tezile'nin izini takip eden filozoflar, çokluktan şiddetli bir şekilde kaçınma konusunda aşırı gittiler. "Eğer İlk/Evvel, varlıkla nitelenmiş bir mâhiyete sahip olsaydı; bu çokluk/kesret olurdu" şeklindeki iddiaları da bunu göstermektedir. Bu yaklaşım, yaygın olan İbn Sînâcî **Zorunlu Varlığın** mâhiyetsiz olduğu görüşüne (yani, zorunlu varlığın zâtı, varlığından başka bir şey değildir.) dayanmaktadır. Sıfatlar, niteleyecekleri özneye yani *mevsûf'a* ihtiyaç duyarlar. İlk İlke'nin zâtının akıl, ilim, kudret ve irade olduğunu söylemek, bu sıfatların kendi başlarına var olduklarını *kâimun bi-nefsihi* iddia etmek gibidir. Fakat sıfatların kendi başlarına var olmaları *kâimun bi-nefsihi* imkânsızdır. Çünkü o zaman onlar, çoklu zorunlu varlıklar olacaktır. İbn Sînâ bunun imkânsız olduğunu ifade etmiştir (İbn Sînâ, 2004, s. 35- 45).

İslâm filozoflarına göre, Allah, *Vâhidu'l-Hak*, yani tektir. İlk O, sayıca tektir ki, bu *ahad* kelimesi ile ifade edilir. *Ahad* her türlü teşbih ve teslis düşüncesini kabul etmeyen ihlâs suresinin temel kavramıdır. İslâm alimleri, Allah'ın birliğini konu ederken, *ferd* veya *münferid* kavramlarını da kullanmıştır. Allah'ın *mürekkeb* olmaması, O'nun *basit* anlamda da tekliğini ifade eder. Allah cüzlere, fasıllara bölünemez; bundan dolayı da O, mantıkî, bir tanıma bağımlı kılınamaz. Ayrıca Allah, kendine özgü bir varlık

⁷Meşşâiler'in varlığı zorunlu-zorunsuz (vâcip-mümkin) şeklinde sınıflandırdıkları gibi Sühreverdî de varlığı sembolize eden nuru var olmak için başkasına ihtiyacı olmayan "saf/soyut nur" (nur-u mücerred) ve varlığı başkasından olan "arazî nur" olmak üzere ikiye ayırır. (Aydın, 2018, s. 192).

olduğu için de tektir. O, kendisine başka biri tarafından varlık verilmemiş olan, sebebi olmayan bir "*Vâcibu'l-Vucûd*"dur. O, *akdem*, *ekmel* ve *efdal* olandır. Bütün bunlar, Allah'ın tek olduğu anlamını ifade eder. (Fârâbî, 2014, s. 118-119; İbn Sînâ, 2014, s. 308-313; Aydın, 1992, s. 132).

2.2. Tecsîm ve Teşbîh (Müşebbihe ve Mücessime)

Allah'ın, varlık ve insani nitelikleri olduğunu iddia eden Mücessime ve Müşebbihe'nin farklı fırkaları vardır. Allah cisimdir veya insanlara benzer, demek suretiyle insanların ve varlığın ne kadar sıfatları varsa, Allah'ın da o kadar sıfatları bulunduğunu iddia etmişlerdir. Mücessime, Allah'ı alemdeki varlıklara benzetmiş, boyutu olan, yer tutan, dokunulan ve sarılabılınen bir varlık ve cisim olarak ifade etmiştir. Müşebbihe ise Allah'ı varlık ve cisimler gibi olmayan bir cisim olarak tavsif etmiştir. (İbn Cevzi, 1994, s. 91) Tecsîm, teşbîh ve Muattıla ekolünün tam zıddı bir görüşe sahiptir. Müşebbihe ve Mücessime gibi Şîâ'nın aşırı grupları (Şehristânî, 2014, s. 100; Bağdâdî, 1991, s. 169), Haşviyye'den aşırı gruplar ve Kerrâmiyye'de ilahın tinsel (ruhanî) veya nesnel (cismanî) olarak sureti, uzuvları ve boyutları bulunduğunu; bir yerden bir başka yere gitmesi, yükselmesi, yerleşmesi ve mekan tutmasının mümkün olduğunu ileri sürmüşlerdir (Şehristânî, 2014, s. 99-108; Bağdâdî, 1991, s. 160-172; Eş'arî, 2005, s. 185-187). Dâvût el- Cevâribi ve Mukâtil b. Süleyman'da, Allah'ı insani nitelikler ile nitelemişlerdir. Allah cisimdir, bedeni insan şeklindedir. Eti, saçı kemiği vardır. O'nun el, ayak, dil, baş ve iki göz gibi organları vardır. Bununla birlikte O başkasına, başkası da O'na benzemez (Eş'arî, 2005, s. 187).

Bağdâdî (ö. 429/1037-38) Müşebbihe'nin iki sınıf olduğunu, birinin Allah'ın varlığını, O'nun dışındakilerin varlığına benzetmiştir. Diğer sınıf ise O'nun niteliklerini, O'nun dışındakilerin niteliklerine benzetmiştir (Bağdâdî, 1991, s. 169-172). Bağdâdî, Allah'ın zâtını, O'nun dışındakilerin zâtına benzeten fırkaları, Sebeiyye, Beyâniyye, Muğiriyye, Mansûriyye, Hattâbiyye, Hulûliyye, Hulmâniyye, Mukannâiyye, 'Azâfira, Hişâmiyye, Yûnusiyye, Müşebbihe, İbrahimiyye, Hâbitiyye, Kerrâmiyye diye sıralamıştır.

Kerrâmiyye mezhebinin kurucusu İbn Kerrâm, kendi düşüncesini benimseyenleri, tanrıyı cisim olarak nitelemeye çağırdı. Ona göre nitelediği tanrısının cismi, bir sonu ve bir yönü vardır ki, buradan arşı karşılaşır. İbn Kerrâm, Hristiyanların Allah'ın cevher olduğunu iddia ettikleri gibi o da O'nu, cevher olarak nitelemiştir. İbn Kerrâm ayrıca Allah'a cevherin birliği olduğu iddiasında bulunmuş, Allah'ın arşa dokunduğunu ve arşın O'nun mekanı olduğunu ifade etmiştir (Bağdâdî, 1991, s. 160-161). Teşbîh ve tecsîmi savunan bir başka fırka, Beyân b. Sem'ân'a nispet edilen Beyâniyye'dir. Beyân, ezeli ve ebedi olmakla birlikte inandığı İlah'ın, insan suretinde azaları olan bir nur olduğunu iddia etmiştir (Bağdâdî, 1991, s. 169). Muğire b. Saîd'e ait Muğiriyye fırkası, tanrının organları bulunduğunu

iddia etmiştir. Mansûriyye mezhebinin kurucusu Ebû Mansûr el-İclî, kendini tanrıya benzetmiş, göğsü çıktığını ve Allah'ın eliyle başını okşadığını iddia etmiştir. Hulmâniyye mezhebine mensup Ebû Hulmân ed-Dimeşkî, Allah'ın her güzel surete hulûl ettiğini iddia etmiş ve ona secde etmiştir. Hişâmiyye mezhebinin kurucusu Hişâm b. Sâlim el-Cevâlikî, tanrının insan şeklinde olduğunu, üst yarısının boş, alt yarısının dolu olduğunu, siyah saçları ve hikmet fışkıran bir kalbi olduğunu iddia etmiştir (Bağdâdî, 1991, s. 169-171). Bağdâdî, Allah'ın sıfatlarını, O'nun dışındakilerin sıfatlarına benzetenlerin ise Basra Mu'tezilesi olduğunu ileri sürmüştür. Onlardan birisinin Yüce Allah'ın iradesini, yaratıkların iradesine benzettiğini ayrıca Zurâriyye fırkasının da öncüsü Zurâre b. A'yun er-Râfizî'nin, Allah'ın sıfatları konusunda, Allah'ın bütün sıfatlarının hudûsü ve onların bizim sıfatlarımız cinsinden olduğu şeklinde iddialarından dolayı müşebbihe ve mücessimededen olduğunu ifade etmiştir (Bağdâdî, 1991, s. 171-172).

2.3. Sıfâtiyye

Allah'ın sıfatlarını kabul etmeyen (Muattıla) ve Allah'ı beşeri ve cismi varlık özellikleri ile niteleyen (Tecsîm-Teşbîh) ekollerinin aksine, Allah'a ait sıfatları kabul eden düşünceye verilen genel isimlendirmedir. Allah'ın sıfatlarını kabul edenlere "*Ehl-i Sıfat*" "*Ehl-i İsbât*" "*Ashâbu's-Sıfat*" "*Müşbite*" ve "*Sıfâtiyye*" isimleri de verilmiştir. Teşbih ve tecsim fikrini taşıyan Kerrâmiyye, Müşebbihe ve Mücessime de, sıfâtiyye içinde zikredilmiştir. Fakat sıfâtiyye mezhebi genel olarak Ehl-i Sünnet diye isimlendirilen üç önemli ekolün görüşleridir.

2.3.1. Selefîler

Selefîler, ilâhî sıfatların mahiyetinin aklın verilerine ve anlayışına mümkün olmadığını kabul ederler. Allah, Kur'an ve hadislerde nasıl ifade edilmiş ise Allah, o şekilde tavsif edilir. Allah, naslarda ne kadar sıfat ile tavsif edilmiş ise o kadar sıfatı vardır. Bu sıfatlar birbirlerine döndürülemez, türlere ve sınıflara ayrılamaz veya yorumlanamaz. Allah'ın zâtının mahiyeti ve keyfiyeti insanlarca bilinmesi imkansız olduğu gibi sıfatlarının mahiyeti ve keyfiyeti de insanlarca bilinemez. Allah'ın sıfatları insanların ve varlığın sıfatlarına benzemez. Allah'ın sıfatları için "niçin" (*limâ*) ve "nasıl" (*keyfe*) şeklinde hiçbir soru bu metne yöneltmemelidir. Bir kimseye ilâhî kelâm hakkında sorulduğunda, "Allah, Hz. Musa'yla zâtına layık tarzda konuştu", şeklinde cevap verilmelidir. Dolayısıyla da cevabını, "*Allah doğrudan Musa'yla konuştu*", (Nisâ, 4/164) şeklindeki ayetle sınırlandırmalıdır. Allah'ın konuşması ile telaffuz ettiği, *levh-i mahfuz*da yazılan, cismânî Kur'an mushaflarında tezahür eden ve insanlar tarafından kıraat edilen şeylerin tamamı, yaratılmamışlığa işaret etmektedir (Bedrân, 1919, s. 7-10, 12-14).

Selefi anlayış, Allah'ın sıfatları konusunda akli izaha yönelik bir girişimin salt dilsel, gramatik ve kavramsal laf kalabalığı olduğunu; zât-sıfat ve inanç konularında yanlış ve hatalara kolayca yol açabileceğini ileri sürmüştür. Bu yönüyle ilâhî zâtın hakikati saklı kalmış ve kavramsal düşünmeden dolayı

aşkınlık ilkesinden de ödün verilmemiş olur. Allah'ın sıfatları insanların kullandıkları bir dilde ortaya çıksa bile manaları mâkul yorumlarla tükenmez. Allah'ın isim ve sıfatlarının, kelimeleri vasıtasıyla Kur'an'da geçtiği dikkate alındığında, sağlam bir inanç ve samimi bir imanla gerçekliklerini tasdik etmek dini açıdan zorunlu olmaktadır.

2.3.2. Eş'arîler

Eş'arî Kelamcılarına göre Allah'ın öz varlığı üzerine ilave ve zâtî ile var olan kadîm sıfatları vardır. Allah, ilim ile âlîmdir, kudretle kâdîrdir, hayatla haydır ve irâde ile mûrîttir. Diğer sıfatlarda bu anlamdadır. Onlara göre sıfatlar, zât üzerine ilave manaları gösterir fakat bunlar eş anlamlı lafızlar değildir (Abdulhamid, 2011, s. 258). Eş'arîlere göre; nasıl ki bir insanın öz varlığına ilişik, ondan ayrı ve birbirinden farklı birtakım sıfatlar taşımadığı takdirde, aklen varlığı mümkün olmadığı gibi aynı şekilde zâtî üzerine ilave ve o zattan farklı sıfatlar olmaksızın ilahi zâtın varlığı da düşünülemez. Sıfatlar, zâtın aynısı değildir. Bu görüş Mu'ezile'nin görüşüdür. Sıfatlar zâtın gayrisi da değildir. Çünkü sıfatlar zâtın farklı olsalardı, kendi başlarına var olan bağımsız zâtlar olurlardı ki buda birden fazla olmayı ve çokluğu gerektirirdi. Kısacası zât ve onunla birlikte sıfat birbirinden ayrı varlıklar taşımaksızın ezelidirler. Çünkü sıfat, zâtın ayrı, kendi başına var olan yalın/bağımsız bir öz varlık değildir (Eş'arî, 2010, s. 134-137; Taftazânî, 2010, s. 130-135).

Eş'arîler, Allah'ın sıfatlarını zâtî ve fiilî olmak üzere ikiye ayırırlar. Zâtî sıfatların ezelî ve Allah Teâla'nın zâtında var olduğunu, fiilî sıfatların ise hâdis olduğunu ve Allah'ın zâtî ile var olarak bulunmadığı, fikrini benimsediler. (Sâbûnî, 1995, s. 72).

Eş'arîler, Allah'ın subûti sıfatlarını kabul ederler, Mâtürîdîlerden farklı olarak fiilî sıfatlarını yorumlar ve onların hâdis olduğunu ifade ederler. Mâtürîdîler bunların kadîm olduğunu savunurlar. Eş'arîler, Allah'ın subûti sıfatlarını (hayat, ilim, semî', basar, kudret, irâde, kelâm) Gazzâlî, 2014, s. 134-135). yedi olarak kabul eder, tekvin sıfatını kudret sıfatı içinde olduğunu ifade ederler. Mâtürîdîler, Allah'ın subûti sıfatlarına tekvin sıfatını ekleyerek sekiz olarak kabul ederler.

Gazzâlî, Allah'ın fiili sıfatlarının ezelî olup olmadığı konusunda bir değerlendirme yapmış ve bu iki görüşünde haklı ve doğru olduğunu ifade etmiştir.

" Bir grup bunların ezelî olmasının mümkün olmadığını, aksi halde O'nun bu isimlerle nitelenmesinin değişikliği (tağayyür) gerekli kılacağını söylemiştir. Diğerleri ise bunun mümkün olmadığını belirtmiştir. Zira ezelde yaratma yoksa O nasıl yaratan olur? (el-Gazzâlî, 2014, s. 135-136).

2.3.3 Mâtürîdîler

Sıfatlar, Allah'ın zatının ne aynıdır ne de gayrıdır. Allah'ın sıfatlarının ezeliyet ya da yaratılmışlık meselesi ile ilgili de Mâtürîdî, bütün sıfatların ezeli ve ebedî olduğunu iddia etmiştir (Sâbûnî, 1995, s. 71). Mâtürîdî, ezeliyet-yaratılmış olmak açısından, zati ve fiilî sıfatlar arasında bir ayrım yapmamıştır. Bu noktada, fiilî sıfatların ezeli olmadığını savunan Eş'arî'den ayrılmaktadır. Benzer bir şekilde, Mâtürîdî'nin tekvin sıfatı ile ilgili yorumu, her ne kadar Allah, ezeli olarak tekvin sıfatına sahip olsa da, yaratmanın gerçekleşmesi zaman içinde olmaktadır diyen Eş'arî'den farklıdır. Mâtürîdî bu konuda, Allah ezeli olarak hem yaratıcıdır hem de yaratmaktadır demiştir (Mâtürîdî, 2005, s. 58-64). Mâtürîdî, ilahi sıfatların ezeli olmadığını savunan Mu'tezileyi tamamen reddetmiştir (Sâbûnî, 1995, s. 86-89). Ayrıca, Allah'ın sıfatlarını inkar ettikleri söylenen filozofların, hakikatte ilahi zâtın bütün sıfatlarını inkâr etmediklerini iddia etmiştir. Mâtürîdî, İslam düşünce geleneğinde, ilk kez fiili sıfatların ezeliğini ortaya koyan Ebû Hanîfe (ö.150/767)'nin bakış açısını benimsemiştir. (Ebû Hanîfe, 2010, s. 53; Mâtürîdî, 2011, s. 18-19; Mâtürîdî, 2005, s. 58-64).

Nureddin es-Sâbûnî (ö. 580/1184), fiili sıfatların ezeliğini konu eden Tekvin sıfatı konusunu şu şekilde temellendirmektedir.

"Allah, her şeyi yaratandır", ayetinde Allah, kendi varlığını "yaratıcı" olarak nitelemiştir. Gerçekte O'nun zâtı ezeldir, kelâmı da ezeldir. Şayet tekvin hadis olsaydı, Allah ezelde onunla nitelenmezdi. Bu bağlamda yukarıdaki ayet ya yalan olacak veya mecâzi bir ifade olarak kabul edilecektir ki Allah bunlardan münezze ve yücedir. (Sâbûnî, 1995, s. 87-88). Mâtürîdî'nin açıklamaları için bkz. (Mâtürîdî, 2005, s. 60-64).

3. Allah'ın Sıfatlarını Anlama

Allah, yüce ve kutsal bir gerçekliği ifade eder ve aynı zamanda aşkın ve mutlak bir niteliğe sahiptir. O, beşere ancak kendisini bir takım benzetme ve çağrışımlar ile ifade eder. Beşerde O'nu, sınırlı aklı ve bilgisi ile kavramaya çalışır.

Kur'an'ı Kerim, Allah'ı tavsif ve isimlendirirken hiçbir beşerin onu idrak edemeyeceğini ve kavrayamayacağını ifade etmiştir. Bu bağlamda mutlak tenzihi ve aşkınlığı ifade ettiği gibi, beşer idrakinin kavrayacağı teşbîh ve tecsîmi çağrıştıracak ifadeyi de yine kendisi kullanmıştır. Kur'an, mutlak tenzihi ve teşbihi ifade ederken, "Hiçbir şey O'na benzemez" (Şurâ, 42/11) "Hiçbir şey O'nun dengi değildir" (İhlâs, 112/4). Bunun delilini de yine ayet ile açıklamıştır. "O halde, yaratan (Allah), hiçbir şey yaratamayan herhangi bir (varlığa) benzer mi?" (Nahl, 16/17). ifadelerini kullanmıştır. Kur'an, lafzi ve zâhiri yapısı ile teşbîh ve tecsîmi çağrıştıran kavramları da konu etmiştir. "O her şeyi işitendir, görendir." (Lokman, 31/28). "Attığın zaman sen atmadın Allah attı." (Enfâl, 8/17). "O her şeyi işitir ve her şeyi bilir" (Enbiyâ, 21/4).

Kur'an'ın bu ayetler ile beşere açtığı olgu, tenzihin Allah'a ait bir hakikat ve gerçeklik oluşudur. Tenzih, Allah'a ait bir hakikattir. Bu, Allah'ı tüm sıfat ve fiillerinden soyutlayarak, O'nu zihni ve mücerret bir varlığa indirgeyen bir tenzih değildir. Ayetlerde geçen teşbih ve tecsim ifadeleri ise, Allah'ın kendisini beşere açtığı, tanıttığı ve beşerinde merak, bilme ve anlama ihtiyacına yöneliktir. Ayrıca Allah'ın varlığı ve niteliklerini tahrif ve yozlaştıran, şirk aklını sorgulama ve uyarı tarzıdır. Basit, sıradan, varlığa ait nitelikler O'na verilemez. Allah yüce, eşsiz ve mükemmel nitelikler sahibidir. Bu yüzden Allah'a izafe edilen teşbih ve tecsim kavramlarını varlık ve beşeri bir niteliğe indirgememek gerekmektedir. Tenzih, Allah'ın mutlak, yüce ve mukaddes oluşunun, tek, benzersiz, eşsiz, ulaşılmaz ve dokunulmaz oluşunun bir ifadesidir. Teşbih ise O'nun aktif, hayata müdahil, mükemmel, her an hayatın devamı ve sürekliliğini sağlayan, her şeyi gören ve bilgisi dahilinde oluşunun ifadesidir. Yüce Zât'ı tüm sıfat ve fiillerinden soyutlayarak mutlak tenzihe götüren anlayış ile, yine O'nu sıfat ve fiilleri ile varlıksal niteliklere büründüren, teşbih ve tecsim, ifrat ve tefrite yol açmaktadır. Bu aşırı tenzih ve teşbih anlayışı, İslam düşüncesi açısından kabul görmeyen ve şirke götüren bir düşünsel yapıdır. Bu iki aşırı tasavvurdan uzak dengeli bir düşünce yapısı ile Allah'ı tavsif etmek daha doğrudur.

Allah'ın zâtı ve sıfatlarını nasıl anlamak ve idrak etmek gerektiği hususunda İzmirli İsmail Hakkı bu açıdan dengeli bir izah ortaya koymaya çalışmıştır. Allah zatında, sıfatlarında ve fiillerinde bir benzeri yoktur. Nasıl ki Allah'ın Zâtı'nın hakikati başka sıfatların benzerliğini yok etmişse, hakiki sıfatlar ve fiiller ile sıfatlanmış olan Allah'ın Zâtı'nda, sıfatlar ve fiiller yönünden benzerlik yoktur. Zâtının niteliği bilinmediği gibi sıfatlarının da nitelikleri bilinmez. Çünkü sıfatlarının niteliklerini bilmek, sıfatlananın niteliğini bilmeye bağlıdır. Sıfatlar, (sıfatlanan) nitelenenin, (fer'i) ayrıntısı ve (tâbiî) bağıntısıdır. Allah'ın varlığı için aslında sabit kemâl sıfatları gerektiren bir hakikat vardır. "O'na hiçbir şey benzemez" (Şurâ, 42/11). diye inandıktan sonra, "*Semî', basar, kelâm, istivâ, rahmeti, gazabı, yed'ilel, vechi/yüzü de böylece sabittir. Yaratıkların işitmesi, görmesi, konuşması, istivası, rahmeti, gazabı, eli ve yüzü, O'na kesinlikle benzemez*", inancı gayet doğaldır. Bundan dolayı dinî naslarda bulunan sıfatları ispat etmek, benzeme, denklik ve benzerlerinden, acizlik, eksiklik ve hudûs gerektiren sıfatlardan O'nu tenzih etmek vaciptir.

Zât'ın hakikati, yaratıkların zâtı hakikatına benzer olmadığı gibi sıfatların hakikati de yaratıkların sıfatlarının hakikati gibi değildir. İlâhi isimler ve sıfatlar, benzersiz ve ta'til (iptal, eylemsiz) edilemez şekilde ispat edilir. Onların ispatı, benzeme ve ta'til arasındadır. " O'nun hiç bir benzeri yoktur, O işitir ve görür." (Şurâ, 42/11), ayeti ile hem benzetme ve benzeşme, hem de ilhad (tanrıtanımazlık) ve ta'til (inkâr, eylemsiz) kaldırılır.

" O'nun hiç bir benzeri yoktur" (Şurâ, 42/11) ayet-i kerimesi, Allah'ın şanına layık olmayan benzetme ve benzeşmeyi toptan kaldırıyor. "O iştir ve görür", (Şurâ, 42/11) ayeti ise kemâl sıfatları ispat ediyor. Dinî naslarda nefiyler genellikle bir övmeyi, bir ispatı gizlice içerir. Mesela: "...O'nu uyuklama ve uyku tutmaz..." (Bakara, 2/255), ayeti ile "*sine*" uyuklamak, uyku, olumsuzlanıyor. Bu ikisinin inkârı, O'nun *hayat ve kıyam, hayy ve kayyum* olmasının kemalini ispat eder. Nasıl ki, Allah'ın Zâtı'nın hakikati, kendine ayırdığı yani sübhânî nefisine tahsis edip başkasına vermediği hakikat ise sübhânî isimleri ve sıfatlarının hakikatleri de Allah'ın dilemesi, gücünün hakikatleri ve ahiret gününün hakikatleri de, Allah'ın kendisine has kıldığı hakikatlere dendir (İzmirli, 2013, s. 344-345).

Sonuç ve Değerlendirme

İnsan, aklı, bilgi ve duyuları ile bir varlığı tanımlar. Varlığı ise nitelikleri ile anlamlandırır. Varlığı ve niteliği olmayan bir varlığı anlamak ve nitelemek insan aklı için zordur. Konu aşkın, soyut ve manevi bir varlık olan Allah olunca çok daha zordur. Allah hakkında bilgimizin kaynağı nassa dayanmaktadır. Manevi ve aşkın olan varlığın bilgi kaynağı nas ve akli çıkarımlardır. Nassı anlamak ve yorumlamak veya sınırlı insan aklıyla ifade etmek zordur. Allah zatıyla aşkın, mükemmel, mutlak ve yüce bir varlık olduğu için O'nu tam olarak kavramak, bilmek ve tavsif etmek sınırlı insan aklı için bir sorundur. Kur'an, Allah'ın zâtı hakkında konuşmuş, isim ve nitelemelerde bulunmuş, fiilleri hakkında bilgiler vermiştir. Bu isimler ve nitelemeler, insanın Allah hakkında bilgi edinme, anlama, kavrama, deliller ve bilgiler üretmesine yardımcı olmuştur.

Kur'an'da Allah'ın zâtı ile ilgili bilgiler ve kavramlar, O'na ait isim, sıfat ve fiilleri ifade eder. Kur'an'da Allah'ın zâtından bahseden ayetlerin çoğu O'nun sıfatlarıyla ilgilidir. Ancak, "sıfat" ifadesi Kur'an'da geçmez. Kelimenin mastar şekli olan *vastf* Kur'an'da bir tek yerde geçmektedir. Kur'an ve hadiste var olan Allah'ın isimlerinin her biri, O'nun sıfatlarından birini ifade etmektedir ve bizim bilgimiz açısından onlara kaynaklık etmektedir. Bir başka ifadeyle, Allah'ın sıfatları O'nun isimlerinden alınmıştır.

Allah, zâtına ait isim, sıfat ve fiilleri insanın anlam ve bilgisine açmıştır. Çünkü Allah'ı en doğru ve sağlıklı olarak bilmeyi ve anlamayı sağlayan ilkeler, isim, sıfat ve fiilleridir. İnsan düşüncesinde nitelenmeyen bir varlığın anlam ve izlenim bırakması zordur. Allah'ın kendi zâtını tavsif etmesi, zâtı hakkında bilgi vermesi, O'nu bizzat kendisi ile bilmeye götürür. Vahyin ifade ettiği "*el-Esmâu'l-Husnâ*" terkiplerinin geçtiği ayetlerde temel vurgu Allah'ın varlık düzlemini, rubûbiyyet ve ulûhiyyet yönünü, eşsizliğini, tekliğini ve yüceliğini insana açmasıdır.

Kur'an, Allah'a layık olmayan isimler ve sıfatlar (baba, birden fazla olmak, eşi ve ortağı bulunmak, benzetmek ve denklik, ölümlü vs), vermeyi ve isnat

etmeyi kabul etmez. Ayrıca O'nun yücelik ve kudret isimlerini kabul etmemeyi veya Allah'a özgü isimleri başkasına vermeyi doğru bulmamış ve sapkınlık olarak görmüştür.

Allah'ın sıfatlarının zikredildiği ve delil olarak alındığı yerler; Kur'an-ı Kerim, Hadisler ve Allah Teâla'nın kendisini isimlendirdiği güzel ve övgü ifade eden kavramlardan çıkarımlarda bulunmak ya da yaratılanlardan hareketle kıyas yapmak suretiyle ifade edilen sıfatlardır. Kur'an'da Allah'ın güzel isimleri tabiri kullanılmıştır. Kur'an'da bu isimlerin tamamı *el-Esmâu'l-Hüsnâ* sıfat tamlamasıyla ifade edilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de geçen isimlerinin sayısı konusunda ortak bir görüş bulunmamaktadır. Kur'an'da Allah'a ait isimler; isim, isim cümlesi, fiil cümlesi ve izafet terkihi formunda geçtiği için farklı sayılar söz konusudur. Bu yüzden Kur'an'da geçen isimler konusunda farklı sayılar ileri sürülmüştür. İslam alimleri, Allah'a ait isim ve sıfatları hakkında farklı yorumlar ve sınıflamalar ileri sürmüşlerdir. Bu bağlamda farklı görüşler ve tanımlamalar yapmışlar. Tirmizî, İbn Mâce, Nesâî ve Hâkim'in aldığı rivayetlerde Kur'an'da geçmeyen çok sayıda isim bulunmaktadır. Kur'an'da isim tamlaması (muzaf,muzafun-ileyh) olarak geçen Allah'ı ait çok sayıda Esmâ-i Hüsnâ, rivayetlerde geçmemektedir.

Allah'ın isimleri/sıfatlar diğer varlıkların (mahluk ve hadis) sıfatlarına benzemez. Bu sıfatlar Allah'ın zâtının ne aynı ne de gayri (lâ huve aynuh ve lâ gayruh)'dir. Bu konu Kelâm ilminin en temel konusudur. İslam kelâmcıları, filozoflar, Cehmiyye, Mu'tezile, Eş'arîyye, Matürîdiyye ve Hanbelîler gibi ekollere mensup ilim adamları, Allah'ın zâtî, subûfî ve kemâl sıfatları ile muttasıf olduğunu ifade etmişlerdir. Bu konuda Müslüman ekoller arasında ki asıl görüş ayrılığı, tek başına sıfatlar, sıfatların Allah'ın zâtıyla arasındaki ilişkisidir. İslam düşünce tarihinde Allah'ın zâtı tartışma konusu edilmemiştir. Bu yüzden sıfatlar üzerinden yapılan yorumlardan dolayı alimlerin ve ekollerin tekfir edilmeleri, hak ve batıl olarak nitelenmeleri, doğru olmadığı gibi dinî ve ilmi bir yaklaşım da değildir.

Kaynakça

- Abdulkaki, Muhammed Fuâd. (1988). *Mu'cemu'l-Mufehres Mufehres li'l-Elfâzi'l-Kur'ani'l-Kerim*. 2. baskı, Kahire: Daru'l-Hadis.
- Abdulcebbâr, Kâdî. (2013). *Şerhu'l-usûli'l-hamse*. Trc. İlyas Çelebi, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Abdulhamid, İrfan. (2011). *İslamda itikâdi Mezhepler ve Akaid Esasları*. Trc. M. Saim Yeprem, TDV Yay. Ankara.
- Abdurrazzâk, b.Hemmâm es-San'ânî. (1390-92/1970-72). *el-Musannef*. Nşr. Habîburrahman el-A'zamî, Beyrut:

- Ahmed b. Hanbel. (1313/1895). *el-Müsned*. Mısır:
- Akdemir, Furat. (2016) *Allah İnsan iletişiminin Mahiyeti Üzerine Bir Değerlendirme*. Kelâm araştırmaları Dergisi, Cilt 14, Sayı.2.
- Akdemir, Furat. (2019) *Vahyin Allah Tasavvuru*. Ankara: Araştırma Yayınları.
- Ateş, Süleyman. (1989). *Yüce Kur'an Çağdaş Tefsiri*, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat.
- Aydın, Mehmet. (1992). *Din Felsefesi*. Ankara: Selçuk Yayınevi.
- Aydı, Fatih. (2018) *İslam Felsefesi*. İstanbul: Lisans Yayınları.
- el-Bağdâdî, Ebû Mansur Abdulkahir. (1991). *El-Fark Beyne'l-Fırak -"Mezhepler Arasındaki Farklar*. Trc. Ethem Ruhi Fırlalı, Ankara: TDV Yay.
- el-Bâkullânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî. (1957). *Kitâbu't-Temhîd*. Beyrut: el-Mektebetu's-Şerkiyye.
- Abdülkâdir, Bedrân. *el-Medhal ilâ mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. (1919) Kahire.
- Ardoğan, Recep. (2016). *Sistemik Kelam*. İstanbul: KLM Yayınları.
- Beyhakî, Ebu Bekr. (1984). *el-İtikâd alâ Mezhebi's-Selefi Ehli's-Sünneti ve'l-Cemâ'a*. Kahire.
- el-Beyhaki, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Alî. (1985). *Kitabu el-esmâu ve'sıfat*. Thk. İmâdüddîn Ahmed Haydar, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. (1996). *el-Camiu's-Sahih*. İstanbul.
- el-Cüveynî, İmâmu'l-Haremeyn. *Kitâbu'l-İrşâd*. (2010). Trc. A. Bülent Baloğlu, S. Yılmaz, M. İlhan, F. Sancar, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çelebi, İlyas. (2009) "*Sıfat*". DİA, İstanbul: TDV Yay. 37:100-106.
- Deniz, Gürbüz. (2009). *Felsefe-Kelâm Tartışmaları*. Ankara: Fecr Yayınları.
- Dügün, Ş. Ali; (2008), *Varlık ve Bilgi*. Ankara: Beyaz Kule yayınları.
- Ebû Davûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistani. (1981). *es-Sünen*. İstanbul.
- Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh. (2010). *el-Fıkhu'l-Ekber- İmam-ı A'zam'ın Beş Eseri*. Trc. Mustaf Öz, 6. baskı, İstanbul: İFAV Yayınları.
- Esed, Muhammed. (2009). *Kur'an Mesajı*. 7. baskı, İstanbul: İşaret Yayınları.
- el-Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail. (2010). *el-İbâne ve usûlü ehli's-sünnet*. Trc. Ramazan Biçer, İstanbul: Gelenek Yayınları.
- el-Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail. (2005). *Mâkâlatü'l-İslâmiyyîn ve İhtilafu'l-Musallîn, İlk Dönem İslam Mezhepler*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.

el-Fârâbî, Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed b. Tarhan b. Uzluğ et-Türkî. *İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri, Felsefenin Temel Meseleleri*. (2014). Trc. Mahmut Kaya, 9. baskı İstanbul: Klasik Yayınları.

el-Fârâbî, Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed b. Tarhan b. Uzluğ et-Türkî. (1346). *Kitâbu'l-Fusûs*, Haydarabad.

el-Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî. (2014). *el-İktisâd fi'l-İtikâd- İtikadda Orta Yol*. Trc. Osman Demir, 2. baskı, İstanbul: Klasik Yayınları.

el Ğusn, Abdullah b. Salih b. Abdülaziz. (1417). *Esmâüllahü'l-Hüsnâ*. Riyad: Daru'l-Vatan.

İbn Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman. (1994). *Telbîsu İblîs*. Kahire: Dâru'l-Hadis.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî. (2017). *El-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihâl-Dinler ve Mezhepler Tarihi*. Trc. Halil İbrahim Bulut, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.

İbn Kesir, İmâdüddîn Ebu'l-Fidâ İsmail İbn Ömer. (2000). *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'Azîm*. Thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed, Muhammed Seyyid Reşad, Hasan Abbay, Kahire: Müessesetü Kurtuba.

İbn Kesir, İmâdüddîn Ebu'l-Fidâ İsmail İbn Ömer. (1999). *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*. 2. Baskı.

İbn Mâce, Muhammed b. Yezid el-Kazvinî. (1981). *es-Sünen*. Thk. M. Fuad Abdulbakî, İstanbul:

İbn Sinâ, Ebû Alî el-Hüseyn b. Abdillâh b. Alî. (2014). *İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri, er-Risâletü'l-Arşîyye fî Hakikati't-Tevhîd ve İsbât'n-Nübüvve, (Tevdîn Hakikati ve Nübüvvetin İspâi Üzerine)*. Trc. Mahmut Kaya, 9. baskı, İstanbul: Klasik Yayınları.

İbn Sinâ, Ebû Alî el-Hüseyn b. Abdillâh b. Alî. (2004). *Kitâbu'ş-Şifâ, Metâfizik*. Trc. Ekrem Demirli, Ömer Türker, İstanbul: Literea Yayınları.

İbn Sinâ, Ebû Alî el-Hüseyn b. Abdillâh b. Alî. (2012). *en-Necât*. Trc. Kübra Şenel, İstanbul: Kabalcı Yayınları.

İzmirli, İsmail Hakkı. (2013). *Yeni İlmi Kelâm*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

Kâdî, Abdulcebbâr. (2013). *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*. Çev. İlyas Çelebi, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Karagöz, İsmail. (2007). *Esmâ-i Hüsnâ*, Ankara: D.İ.B. Yayınları.

- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. (2006). *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki, Beyrut: Müessesetü'r-Risale.
- el-Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. (2005). *el-Esma fî şerhi esmaillahi'l-hüsnâ ve sıfatihî*, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye,
- Malik b. Enes b. Amir. (1981). *el-Muvatta*. Thk. M. Fuad Abdalbaki, İstanbul.
- el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr. (2005). *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*. Terc. Bekir Topaloğlu, Ankara: İSAM, Yayınları.
- el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr. (2011). *Mâtürîdî'nin Akide Rislaesi ve Şerhi*, Tahkik-Tercüme, M. Saim Yeprem, Ankara: TDV. Yayınları.
- Müslim b. Haccâc b. Müslim el- Kuşeyrî en-Nişaburî. (1956). *el-Cami'u'- Sahih*. Thk. Muhammed Fuâd Abdalbakî, Beyrut.
- en-Neşşâr, Ali Sami. (1999). *İslam'da Felsefî Düşüncenin Doğuşu*. Trc. Osman Tunç, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Nevevî, Muhiddîn. (1401). *Şerhu en-Nevevî alâ Sahîhi Müslim*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- er-Râzi, Fahreddîn. (1991). *Tefsi-i Kebir*. Çev. Heyet, Ankara: Akçağ Yayınları.
- es-Sâbûnî, Nûreddîn. (1995). *el-Bidâye fî Usûli'd-Dîn*, trc. Bekir Topaloğlu, 5. baskı (Ankara: Diyanet İşl. Başk. Yayınları.
- es-Sâbûnî, Nûreddîn. (1995). *Mâturidiyye Akâidi*. Trc. Bekir Topaloğlu, 5. baskı, Ankara: Diyanet İşl. Başk. Yayınları.
- Selah, Muhammed Eşref. Hicâzî, (2013). *Esmâ-illahi'l-hüsnâ*.
- Sinanoğlu, Mustafa. (2005). "Muattıla", DİA. İstanbul: TDV Yay.. 30: 330-331.
- eş-Şehristânî, Muhammed. (2014). *el-Milel ve'n-Nihal*. Çev. Mustafa Öz, 3. basım, İstanbul: Litera Yayınları.
- eş-Şerbâsî, Ahmed b. Abdühû. (1987). *Mevsûatu lehü'l-Esmâil-Hüsnâ*. Beyrut.
- Taberî, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid. (2001/1422). *Câmiü'l-Beyân 'an-Te'vîli Âyi'l-Kur'an*. Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Kahire.
- Taftazânî, Sa'düddîn. (2010). *Şerhu'l-Akâid*. Hazırlayan: Süleyman Uludağ, 5. baskı İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tirmizî, Muhammed bin İsâ. (1937-1975). *es-Sünen*, Mısır.
- Topaloğlu, Bekir. (1995) *"Esmâ-i Hüsnâ"*, DİA, İst.: TDV Yay. 11: 404-418.
- Tûsî, Alâeddin Ali, (1990). *Kitâbu'z-Zuhr*. Trc. Recep Duran, Ankara.
- Özler, Mevlüt. (2012). *Kelâm*. Editör: Ş.Ali Düzgün, Ankara: Grafiker Yayınları.

